

บทที่ 11

จริยธรรมในการวิจัยเชิงคุณภาพ*

1. หลักทั่วไป

การวิจัยทางสังคมศาสตร์ทุกชนิด เป็นการวิจัยเกี่ยวกับมนุษย์ รวมทั้งสังคมและวัฒนธรรม แม้ว่าโดยทั่วไปจะไม่มีผลกระทบโดยตรงต่อร่างกายของมนุษย์อย่างเช่นในการวิจัยทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ แต่ก็อาจมีผลกระทบทางใดทางหนึ่งต่อชีวิต สังคมและวัฒนธรรม หรือผลประโยชน์ของผู้ถูกศึกษาได้ ดังนั้น จึงถือเป็นความรับผิดชอบทางจริยธรรม ที่นักวิจัยทางสังคมศาสตร์จะพึงระมัดระวัง ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายด้วยประการใดๆ แก่ประชาชน สังคมและวัฒนธรรมที่ตนศึกษา ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ตาม เรื่องจริยธรรมแม้จะไม่ใช่ประเด็นทางระเบียบวิธีโดยตรง แต่ก็เป็นเรื่องที่นักวิจัยจะต้องนำมาพิจารณาควบคู่ไปกับเรื่องระเบียบวิธีในกระบวนการออกแบบและดำเนินการวิจัยทุกขั้นตอน

มีคำที่มีความหมายคล้ายกันอยู่ 2 คำ คือ “จริยธรรม” และ “จรรยาบรรณ” ตามพจนานุกรม “จริยธรรม” หมายถึง “ข้อควรประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม” ส่วน “จรรยาบรรณ” หมายถึง “ประมวลความประพฤติ ที่ผู้ประกอบการงานแต่ละอย่างกำหนดขึ้น เพื่อรักษาและส่งเสริมเกียรติคุณชื่อเสียง และมาตรฐานของสมาชิก อาจเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ได้”¹

ข้อแตกต่างระหว่างจริยธรรมกับจรรยาบรรณ อยู่ที่ระดับหรือขอบเขตที่ครอบคลุม กล่าวคือ จริยธรรมเป็นหลักปฏิบัติทั่วไปที่ว่าด้วยความถูกไม่ถูกดีไม่ดี ควรไม่ควร เป็นมาตรฐานกว้างๆ ไม่เจาะจงว่าจะเป็นในเรื่องใดด้านใด หรือกิจกรรมใด อาจจะเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล ระหว่างบุคคล หรือเป็นเรื่องของสังคมก็ได้

ส่วนจรรยาบรรณเป็นกรอบความประพฤติที่กำหนดขึ้นภายในวิชาชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อประโยชน์ในการ “ส่งเสริมเกียรติคุณและชื่อเสียง” ของผู้ประกอบการ และเพื่อรักษา “มาตรฐาน” ของวิชาชีพนั้นๆ กรอบความประพฤติที่ว่านี้ย่อมหนีไม่พ้นประเด็นที่ว่า อย่างไรถือว่าถูกไม่ถูก ควรไม่ควร ดีไม่ดี ภายในวิชาชีพนั้นๆ จรรยาบรรณในวิชาชีพใด ก็เป็นเรื่องเฉพาะของคนในวิชาชีพนั้นเท่านั้น

คัดจาก ชาย โพธิ์สิตา. 2556. ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) (โดยได้รับอนุญาตจากเจ้าของลิขสิทธิ์)

อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปแล้วจรรยาบรรณก็มักจะสอดคล้องหรืออิงอยู่กับหลักจริยธรรม (นั่นคือเรื่องของ ความถูกต้อง-ผิด, ดี-ไม่ดี, ควร-ไม่ควร) อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ไม่มากนักน้อย โดยนัยนี้ จะกล่าวว่า จรรยาบรรณเป็น จริยธรรมในระดับวิชาชีพ ก็ได้

ในการอภิปรายต่อไปนี้จะใช้คำว่า “จริยธรรม” เป็นหลัก ทั้งนี้เพราะศูนย์กลางของสิ่งที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ เกี่ยวกับสิ่งที่นักวิจัยควรทำและไม่ควรทำในกระบวนการวิจัย อันอาจจะมีผล (ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม) ต่อ กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ความร่วมมือในการวิจัยเป็นสำคัญ²

ในประเทศที่มีความก้าวหน้าด้านการวิจัยส่วนมาก การวิจัยทุกชนิดที่กระทำในคนหรือที่เกี่ยวกับคนจะต้อง ผ่านการประเมินด้านจริยธรรมก่อน การวิจัยที่ไม่ได้ผ่านการประเมินและไม่ได้รับการยอมรับจากคณะผู้ประเมิน ทางจริยธรรมจะไม่สามารถดำเนินการได้ องค์กรผู้ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยใหญ่ๆ ทุกแห่ง โดยเฉพาะองค์กรให้ทุน ระหว่างประเทศ เช่น องค์กรอนามัยโลก, National Institutes of Health และ National Science Foundation ของ สหรัฐอเมริกา เป็นต้น ต่างก็ให้ความสำคัญอย่างสูงแก่ประเด็นด้านจริยธรรมในการวิจัย ดังจะเห็นได้จากการที่ องค์กรเหล่านี้ต่างก็กำหนดให้โครงการที่เสนอขอทุนสนับสนุนการวิจัยต้องผ่านการประเมินทางจริยธรรม จาก คณะกรรมการประเมินในระดับสถาบันที่นักวิจัยคนนั้นสังกัดก่อน มิฉะนั้น โครงการที่เสนอก็จะไม่ได้รับการพิจารณา และในการประเมินโครงการวิจัย เกณฑ์สำคัญอย่างหนึ่งในการ ประเมินก็คือเรื่องจริยธรรม ว่าแผนการดำเนินการวิจัยของโครงการที่เสนอนั้นได้มาตรฐานทางจริยธรรม เป็นที่ ยอมรับได้หรือไม่

ในองค์การอนามัยโลก (WHO) โครงการที่เสนอขอรับทุนจากแผนกโครงการพิเศษด้านอนามัยเจริญพันธุ์ จะต้องให้รายละเอียดเกี่ยวกับจริยธรรมว่า นักวิจัยมีมาตรการที่จะคุ้มครองประชาชนที่ถูกเลือกมาเป็นตัวอย่างใน การวิจัยอย่างไรบ้าง นักวิจัยมีมาตรการที่จะรักษาความลับหรือเรื่องส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลอย่างไร ฯลฯ นอกจากนี้ ในการเสนอโครงการวิจัย นักวิจัยต้องแนบตัวอย่างเอกสารขอความยินยอม (informed consent form) สำหรับ ประชากรเป้าหมายที่จะเลือกเป็นกลุ่มตัวอย่างไปด้วย โครงการวิจัยที่หย่อนในเรื่องนี้ แม้จะมีเนื้อหาในเชิง เทคนิคและระเบียบวิธีที่เข้มแข็งอย่างไร ก็ยากที่จะผ่านการพิจารณาให้ได้รับทุนสนับสนุน⁴

ในสหรัฐอเมริกา หน่วยงานทุกประเภทที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัย ไม่ว่าจะเป็นมหาวิทยาลัย โรงพยาบาล ศูนย์ การแพทย์ หรือองค์กรที่ไม่แสวงกำไรในลักษณะอื่น ต้องมีคณะกรรมการประเมินประจำสถาบันที่เรียกว่า Institutional Review Board (IRB) เพื่อทำหน้าที่ที่กลั่นกรองโครงการวิจัยที่เสนอขอทุนวิจัย (ไม่ว่าจะขอทุนจากแหล่ง ภายในหรือภายนอกก็ตาม) IRB เป็นคณะกรรมการที่ตั้งขึ้นภายใต้พันธกิจที่กำหนดโดยรัฐบาลของสหรัฐอเมริกา มี อำนาจและหน้าที่ในการให้การรับรอง/ไม่รับรอง เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลง ให้ชะลอ หรือให้ระงับ ซึ่งกิจกรรม การวิจัยที่คณะกรรมการเห็นว่าอาจจะเป็นอันตรายแก่ประชาชนผู้ถูกศึกษา หรือที่หย่อนด้านจริยธรรม (LeCompte and Schensul, 1999a) การรับรองจาก IRB เป็นสิ่งจำเป็นที่ไม่สามารถจะยกเว้นหรือผ่อนผันได้ ทั้งนี้ไม่เฉพาะกับ โครงการวิจัยที่ทำในประเทศสหรัฐอเมริกาเท่านั้น แต่ยักรวมถึง โครงการวิจัยที่ได้รับทุนจากแหล่งทุนของอเมริกา

แต่ดำเนินการวิจัยในประเทศอื่นด้วย โดยปกติโครงการที่จะได้รับการพิจารณาให้การรับรองจาก IRB ในสหรัฐอเมริกาจะต้องมีข้อมูลที่สมบูรณ์ในเรื่องต่อไปนี้

- ✓ วัตถุประสงค์ของการศึกษา
- ✓ ประชากรตัวอย่างในการศึกษา และวิธีการเลือกประชากรตัวอย่าง
- ✓ ถ้าเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ต้องมีรายละเอียดเกี่ยวกับกิจกรรมที่จะทำอย่างไร
- ✓ รายละเอียดของวิธีการที่จะใช้ในการเก็บข้อมูล
- ✓ รายละเอียดข้อมูลเกี่ยวกับโครงการวิจัยที่จะบอกประชาชนตัวอย่างในการศึกษา รวมถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นกับตัวเขา หรือครอบครัวของเขา ไม่ว่าจะให้ความร่วมมือหรือไม่ให้ความร่วมมือในการวิจัยก็ตาม
- ✓ ผลดีผลเสียของโครงการวิจัยสำหรับประชาชนผู้ถูกศึกษาและประชาชนทั่วไป
- ✓ รายละเอียดที่บอกว่า นักวิจัยมีแผนที่จะเก็บข้อมูลที่ได้อะไรเป็นความลับ รวมทั้งการที่จะไม่เปิดเผยให้ผู้อื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับการวิจัยรู้ว่าผู้ให้ข้อมูลเป็นใครด้วย
- ✓ ข้อความที่บ่งอย่างชัดเจนว่า คนที่ตัดสินใจให้ความร่วมมือในการวิจัยมีสิทธิ์ที่จะเปลี่ยนใจหรือถอนตัวจากการให้ความร่วมมือเมื่อใดก็ได้ โดยที่จะไม่มีผลทางลบต่อตัวเขาและครอบครัวของเขา
- ✓ ชื่อและที่อยู่พร้อมหมายเลขโทรศัพท์ของนักวิจัยผู้รับผิดชอบโครงการ สำหรับให้ประชาชนผู้เข้าร่วมในการวิจัยติดต่อได้ ถ้ามีความจำเป็น

2. จุดยืนทางจริยธรรมในการวิจัย

ในอดีต สมัยที่ “สังคมศาสตร์” ยังถูกเรียกว่า “ธรรมศาสตร์” (moral sciences) ยู่กัน ยังไม่มีการแยกเอาเรื่องของศีลธรรมจริยธรรมออกจากเนื้อหาของศาสตร์แขนงนี้ ต่อมาเมื่อสังคมศาสตร์สมัยใหม่พัฒนาขึ้น จึงเกิดมีการแยกเนื้อหาที่ว่าด้วยข้อเท็จจริง (facts) กับด้านที่ว่าด้วยคุณค่า (values) หรือด้านจริยธรรมออกจากกัน เนื้อหาของสังคมศาสตร์สมัยใหม่เน้นเฉพาะด้านที่เป็นข้อเท็จจริง คือด้านที่มุ่งพรรณนาว่า *สิ่งนั้นคืออะไร (what is)* เป็นหลัก ทั้งด้านคุณค่าหรือบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่บอกว่า *สิ่งต่างๆ ควรเป็นอย่างไร (what should be)* ไว้ให้เป็นหน้าที่ของจรรยาบรรณทางวิชาชีพ หรือไม่ก็ให้เป็นเรื่องของนักวิจัยเฉพาะคนไป

การแยกเนื้อหาของสังคมศาสตร์ออกเป็นสองด้านเช่นนี้ ปรากฏชัดในแนวคิดของนักสังคมศาสตร์ที่สมาทาน กระบวนทัศน์ปฏิฐานนิยม ซึ่งขีดเส้นแบ่งค่อนข้างชัดเจนระหว่างด้านสองด้านของการวิจัย คือด้านวิทยาศาสตร์ที่มีลักษณะเป็นภววิสัย (objective science) กับด้านที่เกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นอัตวิสัย (subjective human) เรื่องของคุณค่าหรือจริยธรรมในสังคมศาสตร์แขนงต่างๆ รวมทั้งในการวิจัยได้รับความสำคัญเป็นอันดับรอง และถูกปล่อยให้เป็นที่ของจรรยาบรรณทางวิชาชีพ ไม่ใช่เป็นเนื้อหาที่ผู้ศึกษาและนักวิจัยจะต้องเรียนรู้ภายใน

สังคมศาสตร์อีกต่อไป (Kvale, 1996)

การแยกความรู้ด้านที่เป็นข้อเท็จจริงกับด้านที่เป็นจริยธรรมออกจากกันอย่างสิ้นเชิง กำลังถูกตั้งคำถามมากขึ้นในปัจจุบัน โดยเฉพาะจากนักคิดที่มองเห็นความเชื่อมโยงกันชนิดที่แยกไม่ออก ระหว่างผลประโยชน์ของมนุษย์ กับความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ คำถามเริ่มดังมากขึ้น เมื่อนักคิดจำนวนหนึ่งเริ่มเชื่อมศรัทธาในข้อสรุปอันเป็นเสมือน “หัวใจ” ของยุคสว่าง (the Enlightenment)⁵ ที่ว่า ความรู้จะช่วยให้มนุษย์หลุดพ้น และความก้าวหน้าของมนุษยชาติ จะได้มา ก็โดยอาศัยความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เท่านั้น นักคิดเหล่านี้เริ่มตั้งคำถามกับวิธีการ (มรรค) ที่จะนำไปสู่ เป้าหมาย (ผล) ของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ที่ประกาศตัวว่าเป็นวิทยาศาสตร์ คำถามทำนองนี้มักมาจากนักคิดที่ เลื่อมใสศรัทธาหลังแนวสมัยใหม่ (Postmodernists) ซึ่งรวมถึงนักคิดสายสตรีนิยม (feminists) ด้วย ขณะเดียวกันนักคิดเหล่านี้ก็เริ่มผละเหิน จากวิธีคิดและแนวปฏิบัติแบบปฏิฐานนิยมมากขึ้น

สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งที่นักคิดรุ่นใหม่เหล่านี้พยายามจะทำ คือการยอมรับทั้งในทางทฤษฎีและในทางปฏิบัติว่า นักวิจัยไม่ควรจะแยกเรื่องของข้อเท็จจริงออกจากเรื่องของคุณค่า การแสวงหาสิ่งที่เรียกว่าข้อเท็จจริง เช่นที่นักวิจัย ทั้งหลายทำกันนั้น ไม่สามารถจะดำเนินไปโดยปราศจากคุณค่า (value) ในระดับใดระดับหนึ่งได้ ข้อนี้เป็นการ ยอมรับโดยตรงว่าจริยธรรม (คือเรื่องของความถูกไม่ถูก ดีไม่ดี ควรไม่ควร) เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะแยกออกจากการ กระทำที่เรียกว่าการวิจัย

ในภาวะที่จริยธรรมถูกแยกออกจากเนื้อหาหลักของสังคมศาสตร์อย่างเช่นในปัจจุบันนี้ หนทางที่เราจะทำได้ ความเข้าใจประเด็นทางจริยธรรมในการวิจัยได้ดีขึ้น ก็คงต้องเริ่มด้วยการสำรวจดูว่า ทฤษฎีทางจริยศาสตร์มีอะไร จะบอกเราได้บ้าง ทฤษฎีทางจริยศาสตร์อาจทำหน้าที่เป็นบริบทหรือกรอบกว้างๆ ที่จะช่วยให้ นักวิจัยตัดสินใจ หรือเลือกวิธีปฏิบัติ เกี่ยวกับประเด็นทางจริยธรรมที่ตัวเองเผชิญอยู่ได้มากกว่าที่จะอาศัยแนวทาง ซึ่งกำหนดไว้ใน จรรยาบรรณทางวิชาชีพเพียงอย่างเดียว

ในอดีต ได้มีนักเขียนด้านการวิจัยเชิงคุณภาพบางท่านนำเอาสิ่งที่อาจเรียกว่า “จุดยืนทางปรัชญา” ที่มีผลต่อ จริยธรรมในการทำงานมาเป็นกรอบสำหรับตัดสินใจหรือประเมินคุณค่าทางจริยธรรมในการวิจัย (เช่น Kimmel, 1988; Eisner and Peshkin, 1990) มีจุดยืนทางปรัชญาหลักๆ 3 แบบ ซึ่งเชื่อว่าอาจมีผลทำให้บรรทัดฐานทางจริยธรรมใน การทำงานของนักวิจัยแตกต่างกันได้ จุดยืนทางปรัชญา 3 แบบนั้น คือ

- จุดยืนที่ยึดความถูกต้องของการทำหน้าที่เป็นหลัก
- จุดยืนที่ยึดผลของการกระทำเป็นหลัก
- จุดยืนที่ยึดคุณธรรมและความสามารถของผู้กระทำเป็นหลัก

จุดยืนแบบแรกที่ยึดความถูกต้องของการทำหน้าที่เป็นหลักนั้น ถือว่าการกระทำทั้งหลายจะถูกตัดสินแยก เป็นอิสระจากผลของมัน จุดยืนนี้ถือว่า คุณค่าของการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ได้ขึ้นอยู่กับผลที่ตามมาของการ กระทำนั้น การกระทำก็เป็นส่วนของการกระทำ ผลก็เป็นส่วนของผล แต่อย่างต่างมีคุณค่าของมันเอง ไม่ขึ้นต่อ

กัน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ คุณค่าทางจริยธรรมของ “มรรค” กับของ “ผล” ไม่เกี่ยวข้องกัน

ในทัศนะของจุดยืนนี้ การกระทำที่มีจริยธรรมคือการกระทำหน้าที่อย่างถูกต้องตามหลักปฏิบัติในเรื่องนั้นๆ สิ่งที่ดีว่าเป็นความถูกต้องและเป็นจริยธรรมในการทำหน้าที่ หากจะกล่าวตามหลักจริยศาสตร์คงได้แก่ความ ซื่อสัตย์ ความขยัน ความยุติธรรม และความเคารพในผู้อื่น เป็นต้น ในขั้นสูงสุดแล้วความตั้งใจและมุ่งมั่น (เจตจำนง) ที่จะทำหน้าที่ตามหลักการในเรื่องนั้นๆ ก็ถือเป็นจริยธรรมด้วย แต่ถ้าจะกล่าวในแง่การทำวิจัย สิ่งนี้ ได้แก่การทำหน้าที่ของนักวิจัยอย่างถูกต้องตามหลักของวิธีวิทยา และการเคารพในประชาชนและชุมชนผู้ให้ความร่วมมือในการวิจัย นักวิจัยที่ยึดมั่นในจุดยืนนี้อย่างเคร่งครัด จะให้ความสำคัญแก่วิธีการที่ใช้และกระบวนการทำงาน (มรรค) มากกว่าผลที่จะตามมา แม้ผลอาจจะดี แต่ถ้าวิธีที่ใช้และการกระทำไม่ถูก เช่น เลี่ยงต่อการละเมิดสิทธิของ ประชาชนผู้เป็นกลุ่มตัวอย่าง นักวิจัยที่ยึดมั่นในปรัชญาแบบนี้อย่างเคร่งครัดจะรับไม่ได้ และจะไม่ทำ

สำหรับจุดยืนแบบที่สอง ที่ยึดผลของการกระทำเป็นหลักนั้น ตรงกันข้ามกับแบบแรก จุดยืนนี้เน้นที่ผลของ การกระทำเป็นสำคัญ คือ ถือว่าถ้าผลออกมาดีก็แปลว่าการกระทำนั้นถูกต้อง มีคุณค่า ในมุมมองของจุดยืนแบบนี้ การกระทำใดๆ ก็ตามจะถูกตัดสิน โดยใช้บรรทัดฐานที่เกื้อหนุนเป็นเกณฑ์ ผลที่เกิดขึ้นจะบอกให้ทราบว่า การ กระทำนั้นชอบหรือไม่ชอบ ดีหรือไม่ดี อย่างไร กล่าวในแง่จริยศาสตร์ ความดีสูงสุด (the greatest good) ของผลการ กระทำ คือจุดมุ่งหมายทางจริยธรรมของการกระทำนั้น ความดีที่ว่านั้นอาจเป็นความสุข ความมั่งคั่ง ความถูกต้องดี งาม หรืออะไรอื่นที่มนุษย์นิยมว่าดี (อรรถประโยชน์)

โดยสรุปก็คือ ความดีหรืออรรถประโยชน์ที่เกิดจากผลของการกระทำมีค่าเท่ากับจริยธรรม ในทางปฏิบัติ จุดยืนนี้คำนึงถึงผลที่จะได้มากกว่าคำนึงถึงมรรคหรือกระบวนการ วิธิดำเนินการ กรณีสุดโต่งของแนวความคิดแบบนี้จะ เห็นได้ เช่น การทำงานโดยถือหลักว่า ทำอย่างไรก็ได้ ใช้วิธีอะไรก็ได้ ขอให้ผลออกมาดีก็แล้วกัน เพราะอย่างไรเสีย ผลลัพธ์ที่ดีก็จะเป็นเครื่องบ่งชี้ความมีจริยธรรมในตัวของมันอยู่แล้ว

จุดยืนทางปรัชญาสองแบบที่กล่าวข้างต้นนี้ มีนัยต่อบรรทัดฐานทางจริยธรรม และจรรยาบรรณในการทำวิจัย แตกต่างกัน ถ้านักวิจัยยึดมั่นในจุดยืนแบบแรก คือการทำหน้าที่อย่างถูกต้องเป็นหลัก เขาจะพิถีพิถันในวิธีการที่ใช้ และดำเนินการวิจัยโดยเคารพในแหล่งข้อมูลอย่างเคร่งครัด วิธีการใดๆ ที่แม้จะทำให้เขาสามารถเข้าถึงข้อมูลได้ดี แต่ถ้าในวิจรรณญาณของเขาไม่ใช่วิธีที่ชอบด้วยหลักจริยธรรม เขาจะละเว้นวิธีการเช่นนั้น ส่วนนักวิจัยที่ยึดจุดยืน ทางปรัชญาแบบที่สอง คือถือเอาความดีหรือประโยชน์ของผลที่ได้เป็นหลักนั้น อาจจะคิดและทำต่างออกไป โดย หลักการแล้ว นักวิจัยที่ยึดมั่นในจุดยืนแบบนี้พร้อมที่จะทำทุกวิธีที่จะให้ได้ข้อมูลที่ดีที่สุด แม้ว่าวิธีนั้นๆ อาจถูกตั้ง คำถามในทางจริยธรรมก็ตาม

ตัวอย่างที่ สุดโต่ง ซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิพลที่แตกต่างกันของจุดยืนทั้งสองแบบ ต่อการตัดสินใจทางจริยธรรม ในการวิจัย จะเห็น ได้เช่น การใช้วิธีที่เรียกว่า mystery client technique ในการเก็บข้อมูล mystery client technique คือวิธีเก็บข้อมูลที่นักวิจัยปกปิดหรืออำพรางตัวเอง โดยไม่ให้แหล่งข้อมูลรู้ตัวว่ากำลังมีนักวิจัยมาสังเกตการณ์

พฤติกรรมของตนอยู่ วิธีการนี้อาจจะดีสำหรับเก็บข้อมูลเกี่ยวกับการให้บริการของสถานบริการด้านสุขภาพอนามัย หรือสำหรับเก็บข้อมูลเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้บริการกับผู้รับบริการ โดยที่นักวิจัยอาจพรางตัวเป็นคนไข้ เข้าไปรับบริการ เพื่อจะได้สังเกตปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจริงๆ ในขณะที่หมอมและพยาบาลปฏิบัติงานตามปกติ การเก็บ ข้อมูลด้วยวิธีนี้อาจจะดีกว่าการสัมภาษณ์ ซึ่งนักวิจัยจะได้แต่เพียงฟังคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลเท่านั้น ไม่ได้เห็นของจริง ในขณะที่สิ่งนั้นเกิดขึ้นและดำเนินไปตามธรรมชาติของมัน

อย่างไรก็ตาม การทำเช่นนั้นอาจเสี่ยงต่อการละเมิดจริยธรรมการวิจัย เพราะตามหลักแล้วนักวิจัยจะต้องขอ ความยินยอม โดยบอกให้แหล่งข้อมูลเข้าใจวัตถุประสงค์ของการวิจัยและผลกระทบที่อาจมีต่อตัวเขา ก่อนที่จะลง มือเก็บข้อมูล (informed consent) นักวิจัยที่ถือหลักปรัชญาแบบที่ยึดการทำหน้าที่อย่างถูกต้องเหมาะสมเป็นหลัก (แบบแรก) อาจไม่ยอมรับวิธีการเช่นนี้ เพราะเป็นวิธีที่ผิดหลักการทำหน้าที่อย่างโปร่งใสของนักวิจัย และเสี่ยงต่อ การละเมิดสิทธิของแหล่งข้อมูล แต่นักวิจัยที่ถือหลักปรัชญาแบบมุ่งผลลัพธ์เป็นสำคัญ (แบบที่สอง) อาจพร้อมที่จะ ใช้วิธีนี้ เพราะเป็นวิธีที่ทำให้เข้าถึงข้อมูลได้ดี

สำหรับจุดยืนแบบที่สาม คือการยึดความมีคุณธรรมและความสามารถของผู้กระทำการเป็นหลักนั้น ถือว่า จริยธรรมในการกระทำไม่ได้ขึ้นอยู่กับหลักการหรือกฎเกณฑ์เท่าใดนัก แต่ขึ้นอยู่กับตัวผู้กระทำมากกว่า ถ้าผู้กระทำ การเป็นผู้มีคุณธรรม มีความสามารถ และได้รับการฝึกฝนมาดี ก็เป็นหลักประกันเพียงพอที่จะทำให้เกิดผลงานที่ดีมี จริยธรรมได้ ในกรณีของการวิจัย ความเชี่ยวชาญและความเคร่งครัดในระเบียบวิธีของนักวิจัย ปฏิสัมพันธ์ระหว่าง นักวิจัยกับแหล่งข้อมูล และความยึดมั่นในคุณค่าทางจริยธรรมของนักวิจัย เป็นสิ่งสำคัญที่จะบ่งชี้ความมีจริยธรรม และจรรยาบรรณในการวิจัย จุดสำคัญอยู่ที่วิจารณ์ญาณ สามัญสำนึก และทักษะทางจริยธรรมของนักวิจัย จุดยืนนี้มี นัยสำคัญต่อการฝึกฝนนักวิจัย ซึ่งจะต้องเน้นทั้งความแม่นยำในระเบียบวิธี คุณธรรม และความรับผิดชอบทาง จริยธรรม ทั้งต่อแหล่งข้อมูลและต่อประชาชนในวงกว้าง

ควรหมายเหตุในที่นี้ว่า การที่นักวิจัยตัดสินใจเลือกจุดยืนใดจุดยืนหนึ่งในสามอย่างที่ว่ามานี้ ไม่ได้ หมายความว่าจุดยืนที่เหลือผิดหรือใช้ไม่ได้ ประเด็นไม่ได้อยู่ที่ว่าจุดยืนของใครถูกและของใครผิด แต่อยู่ที่ว่านักวิจัย มีทางเลือก และทางเลือกสำหรับการวิจัยเรื่องหนึ่งอาจมีได้มากกว่าหนึ่งทางเลือก นั่นคือ ณ เวลาหนึ่ง หรือในบริบทหนึ่ง ของการวิจัย นักวิจัยอาจเห็นว่าจุดยืนหนึ่งเหมาะสม แต่ในเวลาอื่นบริบทอื่น ทางเลือก นั้นอาจไม่เหมาะสมก็ได้ ประเด็นที่ตามมาจึงอยู่ที่ว่า นักวิจัยจะต้องใช้วิจารณ์ญาณทางจริยธรรมของตนอย่างดีที่สุด

ไม่ว่าจะยืนอยู่ ณ จุดใดก็ตาม นักวิจัยจะต้องพิจารณาว่าแหล่งข้อมูลเป็นใคร และตัวเองกำลังทำงานอยู่ใน บริบทใด จุดมุ่งหมายของการเก็บข้อมูลและการวิจัยคืออะไร การนำสิ่งเหล่านี้มาพิจารณาอย่างรอบคอบจะช่วยให้ ตัดสินใจได้ว่า ระหว่างข้อมูลที่สมบูรณ์ตามอุดมคติ กับการดำเนินการเก็บข้อมูลโดยตระหนักถึงผลกระทบที่อาจจะ เกิดแก่แหล่งข้อมูล (แต่อาจทำให้ข้อมูลมีความสมบูรณ์น้อยลงบ้าง) อย่างไหนควรให้ความสำคัญมากกว่ากัน ใน ขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการวิจัย ถึงตรงนี้จะเห็นว่า คุณธรรม ความสามารถ และทักษะทางจริยธรรมและ จรรยาบรรณของนักวิจัย (จุดยืนแบบที่สาม) มีบทบาทสำคัญ

3. การวิจัยเชิงคุณภาพกับประเด็นทางจริยธรรม

เช่นเดียวกับการวิจัยที่เกี่ยวกับมนุษย์โดยทั่วไป การวิจัยเชิงคุณภาพที่นักวิจัยไม่ได้ดำเนินการอย่างระมัดระวังเท่าที่ควร มีโอกาสที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อประชาชนและชุมชนที่เป็นแหล่งข้อมูลได้มาก ความจริงอาจมากกว่าในการวิจัยทางสังคมศาสตร์แบบอื่นด้วยซ้ำ ที่กล่าวเช่นนี้ก็เพราะว่าธรรมชาติ วิธีดำเนินการ และลักษณะข้อมูลที่ต้องการของการวิจัยเชิงคุณภาพ มักจะเรียกร้องให้นักวิจัยต้องเข้าไปใกล้ชิดและได้รู้ได้เห็นเกี่ยวกับแหล่งข้อมูลมากกว่าในวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์แบบอื่น ดังนั้น ภาระรับผิดชอบทางจริยธรรม (ethical obligation) ของนักวิจัยเชิงคุณภาพจึงย่อมมีมากเป็นพิเศษ แม้ว่าความจำเป็นและระดับความรับผิดชอบในเรื่องนี้อาจจะแตกต่างกัน ไปบ้าง ตามวิธีการเชิงคุณภาพที่นักวิจัยเลือกใช้

ดังที่ได้กล่าวมาในตอนต้นของหนังสือนี้ (ดูบทที่ 2) ว่าลักษณะเชิงกลยุทธ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของการวิจัยเชิงคุณภาพคือ เน้นการติดต่อโดยตรงระหว่างนักวิจัยกับกลุ่มเป้าหมายและชุมชนที่ศึกษา นักวิจัยต้องเข้าไปใกล้ชิดและสร้างความสนิทสนมกับแหล่งข้อมูล เพื่อให้สามารถเข้าถึงข้อมูลเชิงลึกได้ และเพื่อให้มั่นใจว่าข้อมูลที่ได้มามีความถูกต้องตรงประเด็น (valid) เชื่อถือและวางใจได้ (credible and dependable) ในทางปฏิบัติ การดำเนินการในภาคสนามตามลักษณะเชิงกลยุทธ์ ข้อนี้หมายความว่า นักวิจัย (โดยเฉพาะในการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณนา) ต้องเข้าไปติดต่อกับแหล่งข้อมูลอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่องเป็นเวลานานพอสมควร ไม่ใช่การพบกันเพียงชั่วเวลาอันสั้น เฉพาะในการสัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูลตามที่ต้องการ ดังเช่นในวิธีการวิจัยเชิงปริมาณเท่านั้น การทำเช่นนี้ มองในแง่หนึ่งอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อประชาชนที่เป็นแหล่งข้อมูลได้ อย่างน้อยแหล่งข้อมูลก็จะต้องใช้เวลาแก่นักวิจัยมาก ซึ่งอาจจะสูญเสียความเป็นส่วนตัว หรือเสียเวลาสำหรับการงานอย่างอื่นของเขา

นอกจากนี้แล้ว นักวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณนามีโอกาสที่จะเข้าถึงข้อมูลเชิงลึกของแหล่งข้อมูลได้มาก เช่นเรื่องที่เป็นความลับส่วนตัว ซึ่งโดยปกติแล้วเขาจะไม่เปิดเผยแก่ใคร ข้อมูลที่นักวิจัยได้รู้ได้เห็นมาเช่นนี้มักจะมีเรื่องอื่น ๆ มากกว่าที่ต้องการสำหรับการวิจัยด้วย หากนักวิจัยไม่มีความรับผิดชอบต่อแหล่งข้อมูลอย่างเพียงพอ นำไปเปิดเผย จะโดยมีเจตนาหรือไม่ก็ตาม อาจส่งผลย้อนกลับมากกระทบแหล่งข้อมูลได้

นักวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณนาที่ทำงานวิจัยภาคสนามในชุมชน ด้วยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม มักมีแนวโน้มที่จะไม่เปิดเผยวัตถุประสงค์ของการเข้าไปอยู่ร่วมในชุมชนอย่างตรงไปตรงมา โดยเฉพาะในช่วงแรกๆ ของการเข้าสู่ชุมชน สิ่งที่มีก็จะตามมาจากการทำเช่นนั้นคือ ทำให้คนในชุมชนเกิดความสงสัยและวิตกกังวล ในการทำวิจัยบางเรื่องนักวิจัยบางคนอาจมีเหตุผลทางด้านข้อมูลที่จะต้อง “ปกปิด” วัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการเก็บข้อมูลไว้ตลอดเวลาที่ทำงานอยู่ในภาคสนาม การทำเช่นนั้นแม้ว่าจะเป็นผลดีต่อการเก็บข้อมูล แต่ก็อาจมีหมิ่นเหม่ต่อจริยธรรมของนักวิจัยได้ หลักปฏิบัติในเรื่องนี้คือนักวิจัยควรเปิดเผยวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการวิจัย เพื่อให้ประชาชนและชุมชนที่เป็นแหล่งข้อมูลเกิดความเข้าใจและคลายความวิตกกังวล นั่นคือ ไม่เพียงแต่นักวิจัยจะต้องเปิดเผยความจริงเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยเท่านั้น แต่ยังต้องเปิดเผยด้วยถ้อยคำและภาษาที่แหล่งข้อมูล

สามารถเข้าใจได้ง่ายด้วย

โดยปกติ นักวิจัยเชิงคุณภาพที่ทำงานอยู่ในภาคสนาม (เช่น นักมานุษยวิทยา) มีบทบาทสองบทบาทที่อาจจะขัดกันอยู่ในบทบาทหนึ่ง นักวิจัยเป็นผู้มีส่วนร่วม (participant) ที่ต้องทำตัวให้กลมกลืนกับประชาชนที่เป็นแหล่งข้อมูล ในบทบาทนี้ นักวิจัยจะเน้นความสัมพันธ์อันดีกับแหล่งข้อมูลเป็นหลัก แต่ในอีกบทบาทหนึ่ง นักวิจัยคือผู้แสวงหาความรู้ (investigator) ที่ต้องทำตัวเป็น “นักวิทยาศาสตร์” ผู้มุ่งหา ความจริงและเคร่งครัดในระเบียบวิธีอย่างปราศจากอคติ ปราศจากความรู้สึกผูกพันส่วนบุคคลกับแหล่งข้อมูล (Podhisita, 1989)

ในบทบาทแรก ความสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยกับแหล่งข้อมูลมักเป็นแบบกันเอง มีความสนิทสนมไว้วางใจ ดังนั้น โอกาสที่จะเสี่ยงต่อปัญหาจริยธรรมจึงมีน้อย แต่ในบทบาทของผู้แสวงหาความจริง นักวิจัยต้องใช้วิธีการที่ปราศจากอคติ ไม่มีความรู้สึกส่วนตัวเข้ามาเกี่ยวข้อง มุ่งเข้าถึงความจริงจากแหล่งข้อมูลให้มากที่สุดที่จะทำได้ การสังเกตที่ดี การถามคำถามในการสัมภาษณ์ที่ดี จะต้องตรงไปตรงมา เคร่งครัดในระเบียบวิธี และมุ่งให้ได้ข้อมูลที่บริสุทธิ์ “ไม่ปนเปื้อน” ด้วยอคติเป็นสำคัญ ในบทบาทนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยกับแหล่งข้อมูลอาจจะถูกละเลย ดังนั้น โอกาสเสี่ยงด้านจริยธรรมในระหว่างเก็บข้อมูลจึงอาจเกิดขึ้นได้

เป็นความรับผิดชอบของนักวิจัยที่จะต้องตระหนักในผลกระทบ อันอาจเกิดขึ้น กับแหล่งข้อมูล ตลอดเวลาที่ทำงานอยู่ในสนาม โดยหลักการแล้ว นักวิจัยจะต้อง ให้น้ำหนักแก่บทบาทในฐานะผู้มีส่วนร่วม และบทบาทในฐานะผู้แสวงหาความรู้อย่างสมดุลกัน แต่นั่นก็ไม่ใช่ว่าจะทำได้ง่าย เพราะในเวลาปฏิบัติ การให้ความสำคัญแก่บทบาทการมีส่วนร่วมมากไปอาจจะมีผลกระทบต่อข้อมูล ขณะที่การให้น้ำหนักแก่บทบาทผู้แสวงหาความจริงมากไปก็อาจทำให้เสียความสัมพันธ์กับแหล่งข้อมูล และอาจมีผลกระทบต่อจริยธรรมในการวิจัยได้ ในที่สุดแล้ว นักวิจัยอาจจะต้องเรียนรู้ในขณะทำงานว่า เมื่อใดควรจะ “เล่น” บทผู้มีส่วนร่วมมากกว่า และเมื่อใดควรจะ “เล่น” บทผู้แสวงหาความจริงมากกว่า (Podhisita, 1989) แต่ไม่ว่าจะเล่นบทไหน นักวิจัยก็ไม่มีสิทธิ์ได้รับการยกเว้นจากความรับผิดชอบด้านจริยธรรมต่อประชาชนที่ให้ความร่วมมือในการวิจัย เพราะจริยธรรมไม่ใช่สิ่งที่ควรจะอะลุ่มอล่วยหรือประนีประนอมได้ แหล่งข้อมูลในการวิจัยจะต้องได้รับการคุ้มครองที่เหมาะสม และอย่างมีจริยธรรมเสมอ นี่คือหลักจริยธรรมเบื้องต้นในการวิจัย

4. แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับจริยธรรมการวิจัย

จริยธรรมไม่ใช่สิ่งที่นักวิจัยจะพึงปฏิบัติเฉพาะในเวลาที่ทำกรเก็บข้อมูล ซึ่งนักวิจัยจะมีการติดต่อโดยตรงกับแหล่งข้อมูลเท่านั้น ที่ถูกแล้ว เรื่องนี้เป็นสิ่งที่จะต้องนำมาพิจารณาในทุกขั้นตอนการวิจัย ตั้งแต่เริ่มเลือกหัวข้อที่จะศึกษา ไปจนกระทั่งดำเนินการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และเขียนรายงานวิจัยในขั้นสุดท้าย Steinar Kvale (1996) ผู้แต่งตำราเกี่ยวกับการสัมภาษณ์ในการวิจัยเชิงคุณภาพ กล่าวถึงประเด็นทางจริยธรรมที่นักวิจัยควรให้ความสำคัญในขั้นตอนต่างๆ ของการวิจัย ดังได้สรุปมาเสนอไว้ในกรอบที่ 11.1

กรอบที่ 11.1

ประเด็นทางจริยธรรมในขั้นตอนต่างๆ ของการวิจัย

- 1. ขั้นกำหนดหัวข้อเรื่องที่จะทำการวิจัย** ควรเป็นเรื่องเกี่ยวกับประเด็นสำคัญของมนุษย์ ซึ่งถ้าได้ความรู้มาแล้วจะยังประโยชน์แก่สังคมโดยรวม ไม่ควรเป็นเรื่องที่มุ่งหาความรู้เพื่อสนองความอยากรู้อยากเห็นของนักวิจัย หรือเพื่อความก้าวหน้าของศาสตร์เพียงอย่างเดียว นั่นคือ ต้องสามารถบอกได้ว่าเรื่องที่จะศึกษาจะเป็นประโยชน์แก่มนุษย์และสังคมอย่างไร
- 2. ขั้นการออกแบบการวิจัย** ในการวางแผนกลุ่มตัวอย่างที่จะเก็บข้อมูล ควรคำนึงว่าสำหรับกลุ่มตัวอย่างที่จะเลือกมาศึกษานั้น จะขอความยินยอมเพื่อให้เขาร่วมมือในการศึกษาอย่างไร จะรักษาความลับของเขาอย่างไร และจะป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบ อันเนื่องมาจากการที่เขาให้ความร่วมมือในการศึกษาอย่างไร
- 3. ขั้นการเก็บข้อมูล** ระหว่างเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ หรือการสังเกต เป็นต้น นักวิจัยมีแผนที่จะไม่ให้เป็นการรบกวนชีวิตและการทำงานตามปกติของแหล่งข้อมูลหรือรบกวนน้อยที่สุดได้อย่างไร ควรหลีกเลี่ยงวิธีการที่จะก่อให้เกิดความเครียดหรือความวิตกกังวลแก่ผู้ให้ข้อมูล ควรคำนึงถึงระดับความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างนักวิจัยกับผู้ให้ข้อมูล
- 4. ขั้นการจดบันทึกและการถอดเทปการสัมภาษณ์** การจดบันทึกและการถอดเทปการสัมภาษณ์ต้องคำนึงถึงการรักษาความลับ ต้องเคารพในผู้ให้ข้อมูลโดยไม่ใส่อะไรที่ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ให้ข้อมูลกล่าวในบทบันทึกหรือบทสัมภาษณ์ในระหว่างการถอดเทป
- 5. ขั้นการวิเคราะห์** นักวิจัยจำเป็นต้องทำการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างละเอียด ลึกซึ้งเพียงใด และเพื่อไม่ให้เกิดอคติความห่างไกลจากความเป็นจริงเกินไป ควรจะให้ผู้ให้ข้อมูลมีส่วนร่วมในการตีความข้อมูลด้วยหรือไม่ มากน้อยเพียงใด
- 6. ขั้นการตรวจสอบความถูกต้องของการวิเคราะห์** เป็นความรับผิดชอบของนักวิจัยที่จะเผยแพร่เฉพาะความรู้ที่ผ่านการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือแล้วเท่านั้น ผลการศึกษาใดที่ยังคลุมเครือหรือยังไม่ได้ตรวจสอบอย่างรอบคอบ ไม่ควรเปิดเผย เพราะอาจก่อให้เกิดผลเสียหายแก่แหล่งข้อมูล
- 7. ขั้นการรายงานผล** ควรพิจารณาว่า ในรายงานผลการวิจัยจะเปิดเผยข้อมูลที่ทำให้ผู้อ่านรู้ว่าใครเป็นผู้ให้ความร่วมมือในการวิจัยนั้นหรือไม่ การตัดสินใจในเรื่องนี้ ควรยึดผลประโยชน์ของประชาชนผู้ให้ความร่วมมือเป็นสำคัญ

ที่มา : ปรับปรุงจาก Box 6.1 ใน Kvale (1996 : 111)

นักวิจัยสามารถวางแผนเกี่ยวกับจริยธรรมไปพร้อมๆ กับการออกแบบการวิจัยว่าจะต้องเก็บข้อมูลเรื่องอะไรบ้าง และจะเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะอย่างไร การทำเช่นนี้จะทำให้มั่นใจว่าโครงการวิจัยจะเป็นที่ยอมรับได้ในทางจริยธรรม Kvale (1996) ได้เสนอคำถามสำหรับเป็นแนวทางในการวางแผนเกี่ยวกับจริยธรรม ตั้งแต่แรกเริ่มของโครงการวิจัย ผู้เขียนได้ปรับปรุงและนำมาเสนอเพื่อความเหมาะสม ดังแสดงในกรอบที่ 11.2

กรอบที่ 11.2

คำถามเชิงจริยธรรมก่อนเริ่มต้นการวิจัย

1. ประโยชน์ของการวิจัย

ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัยเรื่องนี้คืออะไร การวิจัยนี้จะให้ผลคืออะไรแก่สังคมและมนุษยชาติบ้างหรือไม่ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจะได้แก่ประชาชนที่ถูกรศึกษา และชุมชนของพวกเขาหรือไม่

2. การขอความยินยอมก่อนเก็บข้อมูล

จะใช้วิธีใดในการขอความยินยอมจากแหล่งข้อมูล จะขอความยินยอมด้วยวาจาหรือขอเป็นลายลักษณ์อักษร ใครจะเป็นผู้ให้ความยินยอม ตัวผู้ให้ข้อมูลเองหรือผู้มีอำนาจเหนือขึ้นไป ในการขอความยินยอมจะให้ข้อมูลอะไรบ้างแก่กลุ่มตัวอย่าง ข้อมูลใดควรให้ในตอนแรก ข้อมูลใดควรรอไว้ให้ตอนจบการเก็บข้อมูล (เช่น หลังการสัมภาษณ์)

3. ความลับของผู้ให้ข้อมูล

จำเป็นแค่ไหนที่จะเปิดเผยชื่อจริงของแหล่งข้อมูล มีวิธีที่จะพรางข้อมูลส่วนตัวของแหล่งข้อมูลได้อย่างไร การไม่เปิดเผยชื่อของแหล่งข้อมูลจะทำให้มีปัญหาทางกฎหมายหรือไม่

4. ผลกระทบที่อาจมีต่อผู้ให้ข้อมูล

ผลประโยชน์ที่อาจมีแก่แหล่งข้อมูลน่าจะมีน้ำหนักมากกว่าผลเสียหรือไม่ ถ้ามีการตีพิมพ์เผยแพร่ผลการวิจัยคาดว่า จะมีผลกระทบอะไรต่อผู้ให้ข้อมูลหรือต่อประชากรกลุ่มเดียวกับผู้ให้ข้อมูลหรือไม่

5. บทบาทของนักวิจัย

บทบาทของนักวิจัยจะมีผลอย่างไรต่อการวิจัย มีมาตรการอะไรที่จะประกันว่าการวิจัยที่ทำนั้นจะเป็นการศึกษาที่เป็นวิทยาศาสตร์ มีอะไรที่จะประกันความเป็นอิสระของการวิจัยหรือไม่ นักวิจัยจะหาทางหลีกเลี่ยงอิทธิพลจากภายนอก เช่น จากแหล่งทุนที่ให้การสนับสนุนการวิจัยได้อย่างไร นักวิจัยมีมาตรการอะไรที่จะป้องกันไม่ให้ตัวเองเอนเอียงเข้าข้างผู้ให้ข้อมูลเกินไป จนทำให้ไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลที่ได้เท่าที่ควร

ที่มา : ปรับปรุงจาก Box 6.2 ใน Kvale (1996 : 119-120)

มีประเด็นทางจริยธรรมอะไรบ้างที่นักวิจัยจะต้องให้ความสำคัญ? คำตอบโดยละเอียดอาจจะเป็นรายการที่ยืดยาวของสิ่งที่ผู้ให้ข้อมูลจะพึงได้รับความคุ้มครอง และที่นักวิจัยจะต้องปฏิบัติ ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นในการวิจัยเชิงคุณภาพหรือเชิงปริมาณก็ตาม ในที่นี้ไม่สามารถจะลงในรายละเอียดของสิ่งเหล่านั้นทั้งหมดได้ แต่จะนำเสนอเฉพาะสิ่งที่เป็ประเด็นทางจริยธรรมขั้นพื้นฐาน ที่ประชาชนผู้เป็นแหล่งข้อมูลควรจะได้รับ ความคุ้มครองโดยเท่าเทียมกัน และสิ่งเหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่นักวิจัยพึงปฏิบัติในการวิจัยทุกครั้ง ไม่มีข้อยกเว้น

ส่วนรายละเอียดของสิ่งที่ให้ความคุ้มครองแก่แหล่งข้อมูลเป็นรายๆ นั้น อาจแตกต่างกันไปตามสถานภาพของแต่ละบุคคล ตัวอย่างที่แสดงความแตกต่างของแหล่งข้อมูลที่นักวิจัยอาจจะต้องปฏิบัติต่างกัน ในทางจริยธรรม เช่น แหล่งข้อมูลที่เป็นเด็กย่อมต่างจากแหล่งข้อมูลที่เป็นผู้ใหญ่ แหล่งข้อมูลที่เป็นคนไข้ย่อมต้องการการปฏิบัติทางจริยธรรมต่างจากแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคลปกติ เป็นต้น นักวิจัยพึงใช้วิจารณญาณของตนปฏิบัติต่อแหล่งข้อมูลที่มีลักษณะเฉพาะเช่นนี้ อย่างเหมาะสม

ข้อปฏิบัติทางจริยธรรมขั้นพื้นฐาน 3 ประการ ซึ่งจะขาดเสียมิได้ในการวิจัยเกี่ยวกับคน คือ

- ✓ การขอความยินยอม โดยให้ข้อมูลให้เพียงพอก่อน
- ✓ การรักษาความลับของแหล่งข้อมูล
- ✓ การป้องกันผลกระทบที่อาจเกิดกับแหล่งข้อมูลอันเนื่องมาจากการที่เขาให้ความร่วมมือในการวิจัย

4.1 การขอความยินยอม

การขอความยินยอม เป็นสิ่งจำเป็นเบื้องต้นสำหรับการเก็บข้อมูลที่มีคนเป็นแหล่งข้อมูล ทั้งนี้ไม่ว่าวิธีการที่ใช้ นั้นจะเป็นการสัมภาษณ์ การสังเกต หรือการสนทนากลุ่มก็ตาม การขอความยินยอมในที่นี้ไม่ใช่อย่างเดียวกับการขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเข้าเก็บข้อมูลในชุมชนที่ถูกเลือกเพื่อการวิจัย การขออนุญาตเช่นนั้นเป็นเรื่องของการปฏิบัติตามระเบียบของทางการบริหารบ้านเมือง ซึ่งโดยปกติจะทำเพียงครั้งเดียวสำหรับการวิจัยทั้งโครงการ นั้นไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับการขอความยินยอมจากผู้ให้ข้อมูลที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ การขอความยินยอมก่อนลงมือเก็บข้อมูลจะต้องทำสำหรับผู้ให้ข้อมูลทุกคนและทำทุกครั้งที่มีสัมภาษณ์ สังเกต หรือสนทนากลุ่ม สิ่งสำคัญที่นักวิจัยจะต้องนำมาพิจารณามีดังต่อไปนี้ (Kvale, 1996; Campbell et al, 1999)

ประการแรก ต้องให้ข้อมูลที่ชัดเจนและเพียงพอแก่บุคคลที่ถูกเลือกเป็นตัวอย่างสำหรับการวิจัย หรือที่นักวิจัยต้องการขอความร่วมมือ อย่างน้อยก็ในเรื่อง ต่อไปนี้

- สาระสำคัญของเรื่องที่ทำกรวิจัย
- วัตถุประสงค์และลักษณะกลุ่มตัวอย่างการวิจัย
- ความร่วมมือที่นักวิจัยคาดหวังจะได้รับจากแหล่งข้อมูล

- เหตุผลและวิธีการที่นักวิจัยใช้ในการเลือกเขาเป็นตัวอย่างเพื่อการเก็บข้อมูล
- มาตรการที่จะรักษาความลับของแหล่งข้อมูล
- ผลกระทบที่อาจจะเกิดกับผู้ให้ข้อมูลอันเนื่องมาจากการที่เขาให้ความร่วมมือในการวิจัย

การให้ข้อมูลจะต้องใช้ภาษาที่แหล่งข้อมูลสามารถเข้าใจง่าย หลีกเลี่ยงถ้อยคำทางเทคนิคที่ไม่จำเป็น ซึ่งมีแนวทางปฏิบัติดังนี้

ในการอธิบายวัตถุประสงค์ของการวิจัย นักวิจัยควรตระหนักว่า ในบางครั้งการให้รายละเอียดมากเกินไปอาจมีผลกระทบต่อข้อมูลที่จะได้ เนื่องจากวัตถุประสงค์มักจะบอกชนิดของข้อมูลที่นักวิจัยต้องการ ผู้ให้ข้อมูลบางคนเมื่อรู้วัตถุประสงค์แล้วอาจจะมุ่งให้เฉพาะข้อมูลที่เขาคิดว่านักวิจัยต้องการเท่านั้นก็เป็นได้ ในกรณีเช่นนั้น นักวิจัยจะบอกเฉพาะวัตถุประสงค์ทั่วไป แต่ยังไม่บอกวัตถุประสงค์เฉพาะของการวิจัยในขั้นต้น ต่อเมื่อทำการสัมภาษณ์เสร็จแล้วจึงชี้แจงเพิ่มเติมก็ได้

ประการที่สอง การขอความร่วมมือจะต้องปราศจากการบังคับ การจูงใจ หรือการใช้อุบายให้แหล่งข้อมูลสำคัญผิดด้วยประการต่างๆ การให้ความร่วมมือในการวิจัยจะต้องเกิดจากความสมัครใจของแหล่งข้อมูลเท่านั้น

ประการที่สาม แหล่งข้อมูลจะต้องได้รับการบอกกล่าวว่าเขามีสิทธิ์ที่จะให้ความร่วมมือหรือไม่ให้ความร่วมมือก็ได้ ในกรณีที่เขาคัดสินใจไม่ให้ความร่วมมือ เขาควรจะได้รับการรับรองว่าจะไม่มีผลในทางลบใดๆ แก่ตัวเขา

ประการที่สี่ นักวิจัยต้องบอกให้ชัดเจนว่า ในกรณีที่แหล่งข้อมูลให้ความร่วมมือเขามีสิทธิ์ที่จะไม่ตอบคำถามหรือขอให้ข้อมูลในบางเรื่องที่เขารู้สึกไม่สบายใจที่จะตอบ เขามีสิทธิ์ที่จะเปลี่ยนใจหรือถอนตัวจากการให้ความร่วมมือได้ทุกเมื่อถ้าต้องการ โดยที่การทำเช่นนั้นจะไม่มีผลกระทบต่อตัวเขาแต่อย่างใด

ประการที่ห้า ในการอธิบายเกี่ยวกับการวิจัยและการขอความร่วมมือ นักวิจัยควรให้โอกาสแหล่งข้อมูลถามคำถาม เพื่อคลายความสงสัยหรือความกังวลใจใดๆ ที่เขาอาจจะมี จนเป็นที่พอใจ

การที่ต้องให้ข้อมูลอย่างเพียงพอแก่ผู้ที่ถูกเลือกเป็นตัวอย่างเช่นนี้ ก็เพื่อให้แน่ใจว่าการตัดสินใจที่จะให้ความร่วมมือหรือไม่ให้ความร่วมมือของเขานั้น กระทำโดยที่เขามีความรู้ในสิ่งที่เขาจะตัดสินใจอย่างเพียงพอ (informed decision) ซึ่งจะมีผลทำให้ผู้ให้ข้อมูลมีความสบายใจ ไม่กังวล และจะเป็นผลดีต่อคุณภาพข้อมูลที่จะได้จากเขาในที่สุด

โดยปกติ การขอความยินยอมมักทำเป็นลายลักษณ์อักษร นักวิจัยมักใช้เอกสารขอความยินยอมที่เตรียมไว้เพื่อการนี้โดยเฉพาะ ข้อความที่เขียนในเอกสารนั้น ควรครอบคลุมสิ่งสำคัญที่กล่าวแล้วข้างต้น แต่ควรเขียนอย่างกระชับและเข้าใจง่าย หลีกเลี่ยงการใช้ศัพท์เทคนิคที่ประชาชนทั่วไปเข้าใจยาก นอกจากนี้ ในเอกสารนั้นควรมีชื่อ ที่อยู่ และหมายเลขโทรศัพท์ของหัวหน้าโครงการวิจัยที่แหล่งข้อมูลจะสามารถใช้ติดต่อได้ไว้ด้วย ในกรณีที่เป็นไปได้

ควรขอให้ผู้ให้ข้อมูลเซ็นชื่อรับทราบในเอกสารนั้น ซึ่งนักวิจัยจะเก็บไว้เป็นหลักฐานต่อไป ในกรณีที่แหล่งข้อมูลไม่สามารถเซ็นชื่อได้ (เช่น ไม่รู้หนังสือ) นักวิจัยควรอ่านเอกสารนั้นให้เขาฟัง และให้โอกาสเขาถามคำถามจนเป็นที่พอใจ ถ้าเห็นว่าเหมาะสม อาจจะขอให้พิมพ์ลายนิ้วมือแทนการเซ็นชื่อก็ได้ ตามสมควรแก่กรณี กระบวนการทั้งหมดนี้ ต้องทำให้เรียบร้อยก่อนที่จะลงมือเก็บข้อมูล ตัวอย่างของเอกสารขอความยินยอมได้ให้ไว้ในกรอบที่ 11.3

กรอบที่ 11.3

ตัวอย่างเอกสารขอความยินยอม

โครงการวิจัย (สมมติ) เรื่อง : ความต้องการและความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับการวางแผนครอบครัวและสุขภาพทางเพศ

วัตถุประสงค์และข้อมูลที่ต้องการ

สถาบัน (ชื่อสถาบันที่นักวิจัยสังกัด) กำลังดำเนินการวิจัยเรื่อง “ความต้องการและความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับการวางแผนครอบครัวและสุขภาพทางเพศ” โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจะทราบว่าประชาชนมีความต้องการวางแผนครอบครัว และการมีเพศสัมพันธ์ที่ปลอดภัย รวมทั้งการป้องกันโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ และเชื้อไวรัสโรคเอดส์มากน้อยแค่ไหน

ในการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดว่าจะเก็บข้อมูลจากหญิงที่สมรสแล้วและยังอยู่กินกับสามี อายุระหว่าง 15 - 59 ปี ท่านเป็นผู้หนึ่งที่โครงการวิจัยนี้เลือกโดยวิธีการสุ่มตัวอย่าง คณะผู้วิจัยใคร่ขอเชิญท่านร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลพร้อมกับผู้หญิงที่แต่งงานแล้วคนอื่นๆ ซึ่งมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับท่าน ในการให้ข้อมูลนั้น ท่านและผู้หญิงอื่นๆ อีก 6 - 7 คน จะถูกเชิญไปร่วมสนทนากับนักวิจัยของเรา การสนทนานี้จะใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง

หัวข้อสนทนาจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ ความคิดเห็น ความต้องการวิธีการวางแผนครอบครัวที่ปลอดภัย และการมีสุขภาพทางเพศที่ดี ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากับท่านและทุกคนในกลุ่ม เราจะไม่นำไปเปิดเผยแก่คนอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องโดยตรงในการวิจัย และเมื่อจบโครงการวิจัยนี้แล้ว ข้อมูลทั้งหมดจะถูกทำลาย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการนำไปใช้ในทางที่ไม่พึงประสงค์

ความเสี่ยงและประโยชน์สำหรับผู้ให้ความร่วมมือ

การให้ความร่วมมือครั้งนี้ ไม่มีอะไรที่จะก่อให้เกิดผลในทางไม่ดีต่อท่าน ข้อมูลที่คณะผู้วิจัยได้จากท่านและทุกคนในกลุ่มของท่าน จะช่วยเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความต้องการของคู่สมรส ในด้านวางแผนครอบครัวอนามัยเจริญพันธุ์และการป้องกันโรคเอดส์ในสังคมของเราในปัจจุบัน คณะผู้วิจัยหวังว่าผลของการศึกษาจะเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงบริการด้านนี้ให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ด้วย

กรอบที่ 11.3 (ต่อ)

ในการสนทนาที่ อาจมีบางเรื่องที่ท่านอาจจะรู้สึกไม่ค่อยสะดวกใจที่จะพูด ในกรณีเช่นนั้น ท่านมีสิทธิ์ที่จะขอไม่พูดหรือไม่ออกความเห็นในข้อใดข้อหนึ่งก็ได้ แต่ถึงอย่างไร คณะผู้วิจัยก็ใคร่ขอความร่วมมือท่าน ขอให้พูดและแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ คำตอบรวมทั้งความคิดเห็นของท่านจะไม่มี การตัดสินว่าถูกหรือผิด

การมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลครั้งนี้เป็นความสมัครใจของท่าน ท่านมีสิทธิ์ที่จะขอการให้ความร่วมมือเมื่อใดก็ได้ โดยที่จะไม่มีผลกระทบต่อตัวท่านหรือต่อครอบครัวของท่านแต่อย่างใดเลย

ที่เรียนท่านมาทั้งหมดนี้ หากยังมีสิ่งใดที่ไม่ชัดเจน หรือหากท่านมีข้อสงสัยได้โปรดถามผู้ช่วยวิจัยของเรา ซึ่งยินดีอธิบายแก่ท่านจนเป็นที่พอใจ

[พนักงานเก็บข้อมูล: โปรดถามผู้ให้สัมภาษณ์ว่า “ท่านมีอะไรสงสัย หรืออยากจะถามเกี่ยวกับเรื่องนี้ไหม” ถ้ามี โปรดอธิบายให้ผู้ให้สัมภาษณ์ฟังจนเป็นที่พอใจ]

การให้ความยินยอมของผู้ให้ข้อมูล

ข้าพเจ้าได้อ่านเอกสารขอความยินยอมนี้ (หรือเจ้าหน้าที่อ่านเอกสารให้ข้าพเจ้าฟัง) และได้มีโอกาสถามข้อสงสัยจนเป็นที่พอใจแล้ว ข้าพเจ้าได้รับทราบและเข้าใจวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยนี้โดยละเอียดแล้ว ทั้งนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจดีว่า ข้าพเจ้ามีสิทธิ์ที่จะไม่ตอบคำถามข้อใดข้อหนึ่งก็ได้ หรือจะงดการให้ความร่วมมือได้ทุกเมื่อ ถ้าต้องการ โดยที่จะไม่ทำให้เกิดผลกระทบต่อตัวข้าพเจ้า หรือต่อบริการใดๆ ที่ข้าพเจ้าอาจจะต้องการในอนาคตแต่อย่างใด ข้าพเจ้ายินดีให้ความร่วมมือในฐานะผู้ให้ข้อมูล

ลงชื่อ..... ผู้ให้ความร่วมมือ วันที่.....

ลงชื่อ พนักงานเก็บข้อมูล วันที่

ชื่อหัวหน้าโครงการวิจัย

สถานที่ติดต่อ

โทรศัพท์..... e-mail

การขอให้เซ็นชื่อในเอกสารขอความยินยอมอาจทำให้กลุ่มเป้าหมายบางรายกลัวหรือวิตกกังวล จนทำให้ไม่ยอมให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูล เพราะเขาอาจเกิดความรู้สึกว่า เขาจะต้องผูกพันและรับผิดชอบต่อข้อมูลที่เขาให้ เป็นหน้าที่ของนักวิจัยที่จะอธิบายให้เขาลายความวิตกกังวล ถ้าการเซ็นชื่อเป็นปัญหาใหญ่ที่อาจมีผลต่อการได้รับความร่วมมือจากกลุ่มเป้าหมาย หรือมีผลต่อการได้กลุ่มตัวอย่างตามที่วางแผนเอาไว้ อาจเว้นไม่ต้องมีการเซ็นชื่อในเอกสารก็ได้ แต่ถึงอย่างไรการขอความยินยอมก็ยังเป็นสิ่งจำเป็น และต้องให้ผู้ตอบได้อ่านเอกสารขอ

ความยินยอม รวมทั้งให้ถามข้อสงสัยจนเป็นที่พอใจ แม้จะไม่มีกรเซ็นชื่อก็ตาม

ในกรณีที่ผู้ให้ข้อมูลเป็นเด็กหรือผู้เยาว์ การขอความยินยอมจากพ่อแม่หรือผู้ปกครองเป็นสิ่งจำเป็น ในสหรัฐอเมริกามีข้อกำหนดว่า ถ้าผู้ให้ข้อมูลเป็นเด็กอายุต่ำกว่า 18 ปี นักวิจัยต้องขอความยินยอมจากพ่อแม่หรือผู้ปกครองก่อน หลักการเดียวกันนี้ใช้สำหรับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นนักเรียนในโรงเรียนด้วย ในกรณีที่ทำการวิจัยกับกลุ่มนักเรียน โดยปกตินักวิจัยจะต้องขออนุมัติจากผู้บริหาร โรงเรียนอยู่แล้วแต่สำหรับการวิจัยบางเรื่อง ผู้บริหารโรงเรียนอาจเห็นควรว่า ต้องขอความยินยอมจากผู้ปกครองของนักเรียนด้วย เพราะมีฉะนั้น โรงเรียนอาจถูกผู้ปกครองต่อว่าหรือไม่ไว้วางใจได้

4.2 การรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูล

ข้อมูลที่นักวิจัยได้จากกลุ่มตัวอย่างนั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไรก็ตาม ต้องถือว่าเป็นเรื่องส่วนตัวหรือเป็นความลับเฉพาะของแต่ละคนทั้งสิ้น “ความลับ” ในที่นี้ไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องที่อาจก่อให้เกิดความเสียหาย เรื่องคอขาดบาดตาย หรือเรื่องส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูล แต่หมายถึงข้อมูลเรื่องอะไรก็ได้ที่ได้จากแหล่งข้อมูลแต่ละคน หลักปฏิบัติต่างๆ แต่ตรงไปตรงมาในเรื่องนี้มีอยู่ว่า นักวิจัยพึงรักษาความลับของแหล่งข้อมูลไว้เป็นอย่างดีที่สุด ทำนองเดียวกับแพทย์ต้องรักษาความลับของคนไข้ หรือผู้ให้การแนะนำปัญหาชีวิตต้องรักษาความลับของผู้รับบริการ

สำหรับนักวิจัยเชิงคุณภาพ เรื่องนี้ต้องให้ความใส่ใจเป็นพิเศษ เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพ (โดยเฉพาะการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา) นั้น นักวิจัยมักมีความจำเป็นต้องพบกับแหล่งข้อมูลแต่ละรายหลายครั้ง จนเกิดความคุ้นเคย ความคุ้นเคยนั้นมักจะทำให้ให้นักวิจัยได้รู้ได้เห็นหลายอย่างเกี่ยวกับแหล่งข้อมูล บางทีก็มากกว่าข้อมูลที่ต้องการสำหรับการวิจัยจริงๆ ด้วยซ้ำ นักวิจัยพึงตระหนักว่า สิ่งที่จะต้องรักษาเป็นความลับสำหรับแหล่งข้อมูลนั้นไม่ใช่เฉพาะแต่เรื่องที่เข้าข่ายและที่นำมาใช้กับการวิจัยของคนเท่านั้น แต่รวมถึงทุกเรื่องที่คุณได้รู้ได้เห็นทั้งหมดเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลด้วย เรื่องทั้งหมดเหล่านั้นจะต้องไม่ถูกนำไปเปิดเผย

เพื่อให้การรักษาความลับทำได้ง่ายขึ้น นักวิจัยควรหลีกเลี่ยงการเก็บข้อมูลชนิดที่จะทำให้บอกได้ว่าผู้ให้ข้อมูลนั้นๆ เป็นใคร เช่น ชื่อหรือข้อมูลส่วนตัวอื่นๆ ในการเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถาม เรื่องนี้ทำได้ง่ายและชัดเจนกว่า แม้ในกรณีที่จดชื่อของผู้ตอบมาด้วย แต่เวลาประมวลผลข้อมูล ชื่อและข้อมูลที่จะทำให้รู้ว่าผู้ตอบเป็นใคร (ซึ่งมักจดไว้หน้าแรก แยกต่างหากจากข้อมูลส่วนอื่น) จะถูกดึงออก หรือไม่ก็ไม่มีประมวลผลข้อมูลส่วนนั้น ซึ่งก็เป็นวิธีปฏิบัติที่ทำกันโดยทั่วไป นอกจากนี้ ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ นักวิจัยทำการวิเคราะห์โดยดูตัวเลขรวม (aggregate) เป็นเรื่องๆ ไม่มีการแสดง “บุคคล” การที่จะรู้ว่าผู้ให้ข้อมูลเรื่องนั้นๆ เป็นใครจึงเป็นไปได้ยาก ดังนั้นโอกาสที่ละเมิดความลับของแหล่งข้อมูลจึงมีน้อยกว่า

แต่ในการวิจัยเชิงคุณภาพ นักวิจัยเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างขนาดเล็กและเฝ้าสังเกตต่อเนื่องอยู่เป็นเวลานาน อย่างเช่นในการศึกษาชุมชน นักวิจัยมักจะรู้จัก ผู้ให้ข้อมูลทุกคน แม้ว่าในการวิเคราะห์จะมีมาตรการปกปิดชื่อและลักษณะส่วนตัว อย่างอื่นของแหล่งข้อมูล แต่นักวิจัยก็สามารถบอกได้ว่าใครคือผู้ให้ข้อมูลนั้น ตรงนี้จึงเป็นความ

รับผิดชอบของนักวิจัยที่จะปกปิดความลับของแหล่งข้อมูลให้ดีที่สุด

บันทึกข้อมูลชนิดต่างๆ ของนักวิจัยเชิงคุณภาพ (คูบทที่ 9) มักมีชื่อคนและ ชื่อสถานที่ที่เกี่ยวข้องปรากฏอยู่ด้วย ในการจดบันทึกนักวิจัยมักจดเอาชื่อจริงและลักษณะส่วนตัวจริงๆ เพื่อให้สิ่งที่บันทึกไว้นั้นเป็นเรื่องจริงและเหตุการณ์จริงทั้งหมด ในกรณีเช่นนี้ มีสิ่งที่นักวิจัยต้องสังวรระวังอยู่สองประการ

ประการแรก คือ การเปิดเผยชื่อของบุคคลและสถานที่ทำการวิจัยในรายงาน การวิจัย ไม่ควรมีข้อมูลที่จะทำให้ผู้อ่านกำหนดรู้ได้ว่าผู้ให้ข้อมูลคือใคร หรือชุมชน ที่ศึกษานั้นคือที่ใด นักวิจัยควรใช้ชื่อสมมติแทน อย่างไรก็ตาม การใช้ชื่อสมมตินั้น ในตัวมันเองก็อาจมีปัญหาได้เหมือนกัน โดยเฉพาะในกรณีที่ประชาชนแหล่งข้อมูลต้องการให้เปิดเผยชื่อจริง โดยที่เขาอาจจะเป็ฝ่ายขอให้นักวิจัยใช้ชื่อจริงของชุมชน ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์บางอย่างต่อชุมชนของพวกเขา⁶

ในกรณีเช่นนั้น นักวิจัยต้องตัดสินใจทางจริยธรรมอย่างรอบคอบ ในด้านหนึ่งคือข้อกำหนดทางจริยธรรมที่ว่านักวิจัยต้องรักษาความลับ ไม่ให้คนอื่นรู้ว่าผู้ให้ข้อมูลเป็นใคร อยู่ที่ไหน แต่อีกด้านหนึ่งคือภาระด้านมนุษยธรรม ซึ่งเป็นสิ่งพึงกระทำในฐานะที่เป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ทั้งสองสิ่งนี้เป็นประเด็นโต้แย้งที่ยังไม่มีข้อสรุปเป็นหนึ่งเดียว ในภาวะเช่นนั้น นักวิจัยอาจจะต้องตัดสินใจว่าจะเลือกจุดยืนไหน ในบรรดาจุดยืนทางปรัชญาที่มีนัยต่อจริยธรรมในการวิจัย 3 แบบ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น (ดูข้อ 2 “จุดยืนทางจริยธรรมในการวิจัย” ข้างต้น)

อย่างไรก็ตาม สำหรับการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา แม้นักวิจัยจะใช้ชื่อสมมติสำหรับชุมชนที่ศึกษาในรายงานการวิจัย ก็เป็นเรื่องไม่ยากนักที่ผู้อ่าน (อย่างน้อยก็ผู้อ่านที่อยู่ในท้องถิ่น) จะเดาได้ว่าชุมชนนั้นคือที่ใด ทั้งนี้โดยอาศัยการบรรยายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในระดับชุมชน เพราะถึงอย่างไรนักวิจัยก็สมมติได้เฉพาะชื่อชุมชนและชื่อคนเท่านั้น เหตุการณ์และความเป็นจริงอื่นๆ ไม่สามารถจะพรางได้อย่างแนบเนียนด้วยการสมมติ

นักวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาบางท่านเลือกที่จะใช้ชื่อจริงของชุมชนที่ศึกษา ความจริง การศึกษาหลายเรื่องที่นักมานุษยวิทยาทำในประเทศไทยก็ใช้ชื่อจริงของ ชุมชน ตัวอย่างเช่น การศึกษาทางมานุษยวิทยาของ Charles F. Keyes (1966) ที่จังหวัดมหาสารคาม, ของ S. J. Tambiah (1970) ที่จังหวัดอุดรธานี, ของ Christine Mougne (1978) ที่จังหวัดเชียงใหม่ และงานของนักมานุษยวิทยาอื่นๆ ที่ทำในประเทศไทย (รวมทั้งงานของผู้เขียนเองด้วย) ก็ใช้ชื่อจริงของชุมชนเป็นส่วนใหญ่ แม้จะใช้ชื่อสมมติก็ไม่เป็นการยากเลยที่จะรู้ว่าชุมชนนั้นคือที่ใด งานที่มีชื่อเสียงระดับคลาสสิก เรื่อง Street Corner Society (1993, พิมพ์ครั้งแรก 1943) ของ William Foote Whyte ที่ศึกษาชุมชนสลัมใน Boston แม้จะใช้ชื่อสมมติสำหรับชุมชนว่า “Cornerville” ก็เป็นที่รู้กันทั่วไปว่าเป็นที่ใด ในระยะหลังๆ มีผู้ทำการศึกษาซ้ำในชุมชนดังกล่าวด้วยซ้ำ อย่างไรก็ตาม เป็นการเหมาะสมกว่าที่จะใช้ชื่อสมมติสำหรับชุมชนและ “ตัวละคร” ที่เกี่ยวข้องในการวิจัยเชิงคุณภาพ ควรหลีกเลี่ยงการใช้ชื่อจริงของบุคคลและสถานที่

ประการที่สอง เป็นเรื่องการเข้าถึงข้อมูล ปัญหาอยู่ที่ว่าใครคือผู้มีสิทธิ์เข้าถึงข้อมูลใน โครงการวิจัย แนวทางปฏิบัติในเรื่องนี้ก็คือ เฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องในการวิจัยเท่านั้นจึงควรมีสิทธิ์นี้ นั่นคือผู้ทำการเก็บข้อมูลและผู้วิเคราะห์

ข้อมูลเท่านั้นที่จะมี สิทธิ์เข้าถึงข้อมูล เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ที่ไม่เกี่ยวข้องเข้าถึงข้อมูลได้ นักวิจัยจะต้อง มีมาตรการในการเก็บข้อมูลอย่างดี เช่น เก็บในตู้ที่มีกุญแจเปิดได้มิดชิด เป็นต้น ผู้ที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทุกคน (นักวิจัย นักวิจัยผู้ช่วย) จะต้องได้รับการกำชับในเรื่องนี้ ตั้งแต่เริ่มต้น โครงการ

ในเรื่องสิทธิ์ในการเข้าถึงข้อมูลนั้น มีมิติเชิงจริยธรรมที่น่าคิดบางประการ Steinar Kvale (1996) ยกประเด็น ที่ค่อนข้างจะเป็นกรณีโต้แย้งและยากแก่การตัดสินใจของนักวิจัยมาเป็นประเด็นพิจารณา เช่น ในกรณีที่มีการ สัมภาษณ์เกี่ยวกับพฤติกรรมส่วนตัวด้านใดด้านหนึ่งของภรรยาภักดิ์สามี นักเรียนกับครู พ่อแม่กับลูก เพื่อนกับเพื่อน ฯลฯ ในการวิจัยเรื่องเดียวกัน แม้จะมีการสัมภาษณ์แยกกัน แต่ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งรู้ที่อยู่ฝ่ายหนึ่งก็ถูกสัมภาษณ์ ด้วย เกิดอยากรู้ว่าอีกฝ่ายมีพฤติกรรมส่วนตัวอย่างไร และเขาพูดถึงตัวเองอย่างไรบ้าง แล้วขอร้องให้นักวิจัยเปิดเผย ข้อมูลให้ทราบ กรณีเช่นนี้อาจทำให้นักวิจัยตัดสินใจลำบากกว่าควรที่จะเปิดเผยข้อมูลหรือไม่ หลักปฏิบัติในที่นี้คือ นักวิจัยไม่ควรเปิดเผยข้อมูลตามที่ขอ ร้อง ข้อมูลของผู้ตอบแต่ละคนจะต้องถูกเก็บเป็นความลับ แต่ก็ควรอธิบายด้วย เหตุผลและอย่างนุ่มนวล

อีกกรณีหนึ่ง คือการที่นักวิจัยศึกษาพฤติกรรมที่ถือว่าผิดกฎหมาย เช่น การใช้ยาเสพติด โสเภณี แรงงานผิด กฎหมาย เป็นต้น เนื่องจากนักวิจัยเป็นผู้ที่รู้ความจริงและมีข้อมูลในเรื่องที่ศึกษาเหล่านั้น นักวิจัยอาจถูกเจ้าหน้าที่ บ้านเมืองที่เกี่ยวข้องขอให้เปิดเผยข้อมูล เพื่อประโยชน์ในการดำเนินการทางกฎหมายกับผู้กระทำผิด เจ้าหน้าที่ที่ เกี่ยวข้องอาจใช้อำนาจรัฐหรือกฎหมายมาอ้างว่า ผู้ที่รู้แหล่งที่ทำความผิดในเรื่องเหล่านี้แต่ปกปิดไว้เป็นความลับ มี ความผิด และจะต้องถูกลงโทษตามกฎหมาย ในกรณีเช่นนั้น นักวิจัยอาจอยู่ในฐานะที่ตัดสินใจลำบาก

ในเรื่องการรักษาความลับของแหล่งข้อมูลนั้น นักวิจัยบางคนอาจยอมรับผิดและเสียค่าปรับตามกฎหมาย มากกว่าที่จะเปิดเผยความลับของแหล่งข้อมูล ในสหรัฐอเมริกา ถ้านักวิจัยรู้ล่วงหน้าว่าข้อมูลที่จะเก็บมาเพื่อการวิจัย ของตนเป็นเรื่องที่ผิดกฎหมาย เขาอาจจะร้องขอให้รัฐบาลกลางคุ้มครอง ไม่ให้ถูกทางการบังคับให้บอกความลับ ของแหล่งข้อมูลได้ ถ้าเห็นชอบ รัฐบาลกลางจะออกหนังสือคุ้มครองให้ก็ได้ (Kvale, 1996)

ข้อมูลเชิงคุณภาพมักจะมีรูปแบบที่หลากหลาย เช่น อาจจะเป็นเทปบันทึกเสียงจากการสัมภาษณ์ หรือการ สนทนากลุ่ม เอกสารที่ถอดเทปออกมาแล้ว รูปภาพบุคคล เหตุการณ์ หรือสถานที่ และภาพยนตร์/วิดีโอ เป็นต้น นอกจากจะพิจารณาว่าจะเก็บรักษาอย่างเหมาะสมได้อย่างไรแล้ว นักวิจัยต้องคิดด้วยว่าจะทำอะไร กับข้อมูลหลังจากโครงการวิจัยเสร็จสิ้นแล้ว นักวิจัยบางท่านอาจจะอยากเก็บข้อมูลเหล่านั้นไว้เพื่อการศึกษาใน อนาคต ในกรณีเช่นนี้วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องตามจริยธรรมการวิจัยคือ ต้องแจ้งให้ผู้ให้ข้อมูลรู้ และขออนุญาตเพื่อการนั้น ต่างหากด้วย แต่บางท่านอาจจะคิดว่าไม่จำเป็นต้องเก็บข้อมูลไว้เพื่อการศึกษาอีก ในกรณีหลังนี้ ต้องมีวิธีการทำลาย ข้อมูลอย่างเหมาะสม ไม่ให้นำเอกสารข้อมูลไปขายเป็นเศษกระดาษ หรือนำเทปที่ใช้แล้วไปทิ้ง หรือนำกลับมาใช้ ใหม่อีก โดยที่ยังไม่ได้ลบข้อมูลเก่าออกก่อน

4.3 ผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูล

มีประเด็นที่ควรได้รับการพิจารณาอยู่สองเรื่อง เรื่องแรก คือผลกระทบหรือสิ่งที่จะเกิดขึ้นกับแหล่งข้อมูล และชุมชน อันเนื่องมาจากการให้ความร่วมมือในการวิจัย เรื่องที่สอง คือสิ่งตอบแทนสำหรับแหล่งข้อมูล จากโครงการวิจัยหรือจากนักวิจัย

เรื่องแรก ผลกระทบนั้นอาจจะเป็นเรื่องที่ดีหรือไม่ดีก็ได้ หลักปฏิบัติขั้นพื้นฐานในเรื่องนี้คือ การดำเนินการวิจัยต้องไม่ก่อให้เกิดความเสียหายหรืออันตรายใดๆ แก่แหล่งข้อมูล นักวิจัยจึงควรคิดให้ตลอดตั้งแต่แรกในการออกแบบการวิจัยว่า ข้อมูลที่ต้องการก็ดี วิธีการเก็บข้อมูลที่จะใช้ก็ดี จะมีผลกระทบต่อแหล่งข้อมูลอย่างไรหรือไม่ ต้องคิดถึงผลที่อาจเกิดแก่แหล่งข้อมูลในทุกทาง การตัดสินใจในเรื่องนี้ต้องอยู่บนหลักที่ว่า ผลประโยชน์ของแหล่งข้อมูลควรมาก่อน นั่นหมายถึงว่าอาจจำเป็นต้องลดระดับความเคร่งครัดในการใช้วิธีการเก็บข้อมูลลงบ้าง (แต่ต้องไม่ลดมากจนกระทั่งเสียหลักการของวิธีนั้นๆ) นี่เป็นหลักพื้นฐานในการวิจัย

ต้องยอมรับว่า บางครั้งก็เป็นการยากที่จะทราบล่วงหน้าว่า ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นแก่แหล่งข้อมูลน่าจะเป็นอะไร แม้จะคิดอย่างดีแล้วในขั้นการออกแบบการวิจัยก็ตาม นักวิจัยจะต้องใช้ “สัญชาตญาณ” และตระหนักในผลกระทบที่อาจจะมีต่อแหล่งข้อมูลให้มาก เนื่องจากสถานการณ์ในสนามเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะควบคุมให้เป็นอย่างที่นักวิจัยต้องการได้เสมอไป ดังนั้น ความรู้ ประสบการณ์และความมีคุณธรรมของนักวิจัย จะช่วยให้การตัดสินใจในเรื่องนี้เป็นไปอย่างเหมาะสมได้ (นั่นคือ จริยธรรมในกรณีนี้อาจต้องอาศัยจุดยืนทางจริยธรรมแบบที่สามตามที่กล่าวแล้ว ในหัวข้อที่ 2 ข้างต้น)

เรื่องที่สอง เกี่ยวกับการให้สิ่งตอบแทนแก่ผู้ให้ข้อมูลในการวิจัย เรื่องนี้มีสองด้านที่อาจจะขัดแย้งกันอยู่ และนักวิจัยจะต้องดำเนินการอย่างเหมาะสม คือ

ในด้านหนึ่ง การให้สิ่งตอบแทนแก่ผู้ให้ข้อมูล ไม่ว่าจะเป็เงินหรือสิ่งของก็ตาม เป็นเรื่องถูกต้องและชอบธรรม เพราะเหตุผลง่ายๆ คือ ในการให้ความร่วมมือแก่นักวิจัยนั้น ผู้ให้ข้อมูลต้องสละเวลาซึ่งเขาควรจะได้ใช้ในกิจกรรมอย่างอื่น เพื่อมาให้ข้อมูลแก่นักวิจัย ตัวอย่างเช่น ผู้ให้สัมภาษณ์บางคนอาจจะสละชั่วโมงทำงานของตน เพื่อให้สัมภาษณ์แก่นักวิจัย บางคนอาจจะสละเวลาในการดูแลลูกที่ยังเล็ก หรือดูแลญาติผู้ใหญ่ที่กำลังเจ็บป่วยอยู่ เพื่อมาให้สัมภาษณ์แก่นักวิจัย เวลาที่สละให้แก่นักวิจัยนั้น ถ้าคิดในแง่ของเศรษฐศาสตร์ก็ล้วนเป็นสิ่งที่มีความหมาย แม้ว่าค่าของเวลาอาจจะไม่เท่ากันสำหรับผู้ให้ข้อมูลแต่ละคนก็ตาม ดังนั้น ถ้านักวิจัยจะให้อะไรเป็นสิ่งตอบแทนแก่ผู้ให้ข้อมูล ก็เป็นการกระทำที่ยุติธรรมและชอบด้วยหลักจริยธรรม

แต่ในอีกด้านหนึ่ง การให้สิ่งตอบแทนแก่ผู้ให้ข้อมูล ถ้าไม่จัดการอย่างเหมาะสมอาจจะเข้าข่ายการ “ติดสินบน” หรือการ “ซื้อ” ข้อมูล การให้อย่างเหมาะสมในที่นี้หมายถึงการให้โดยไม่ให้ผู้รับเข้าใจเป็นอย่างอื่น นอกจากเป็นการขอบคุณที่เขาให้ความร่วมมือ สิ่งที่ให้นั้นไม่ใช่ค่าจ้างเพื่อให้เขาบอกข้อมูลที่นักวิจัยต้องการ แต่อาจจะรวมถึงค่าชดเชยสิ่งที่เขาอาจเสียไปเนื่องจากการให้ความร่วมมือในการวิจัย เช่น ค่าแรงรายชั่วโมงที่เขาต้องเสียไปเพราะ

การให้สัมภาษณ์ หรือคำเดินทางมาร่วมในการสนทนากลุ่ม เป็นต้น

ถ้าไม่จำเป็น นักวิจัยไม่ควรกล่าวถึงสิ่งตอบแทนที่จะให้ในระหว่างการเริ่มติดต่อเพื่อขอความร่วมมือ เหตุผลก็คือ ถ้าบอกให้ทราบก่อนว่ามีของตอบแทนจะให้ อาจจะมีผลกระทบต่อข้อมูล และต่อการเลือกตัวอย่างที่อาจจะทำในโอกาสต่อไปได้ นักวิจัยต้องใช้วิจารณญาณของตน และตัดสินใจจัดการกับสถานการณ์เฉพาะหน้าให้เหมาะสม

นักวิจัยเชิงคุณภาพที่ทำงานในชุมชนติดต่อกันเป็นเวลานานๆ อย่างเช่นในการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา อาจจะมีปัญหาในการจัดหาสิ่งของตอบแทนแก่ผู้ให้ข้อมูลอย่างทั่วถึงและสม่ำเสมอ เพราะในระหว่างการเก็บข้อมูลอยู่ในชุมชนนั้น ผู้ให้ข้อมูลแต่ละคนอาจจะถูกนักวิจัยเข้าพบเพื่อขอความร่วมมือหลายครั้ง ถ้าจะต้องให้ของตอบแทนทุกครั้ง อาจจะเกินความสามารถที่นักวิจัยจะทำได้ และนั่นย่อมไม่ใช่วัตถุประสงค์ของการตอบแทน อาจเป็นเพราะเหตุนี้ นักวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาส่วนมากมักไม่ให้ความสำคัญแก่การให้สิ่งของ แต่นั่นการตอบแทนในรูปอื่น เช่น ความรู้ คำแนะนำ หรือความเป็นมิตร หรือถ้าจะให้สิ่งที่เป็นวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นเงินหรือสิ่งของก็ตาม การให้แก่ชุมชนอาจจะเหมาะสมกว่าให้แก่ตัวบุคคล เช่น มอบอุปกรณ์การเรียนบางอย่างให้แก่โรงเรียนในชุมชน เป็นต้น

การตอบแทนแหล่งข้อมูลด้วยความรู้ คำแนะนำ ความเป็นมิตร หรือแม้แต่ความมีน้ำใจเล็กๆ น้อยๆ เหมาะสำหรับนักวิจัยทางมานุษยวิทยา (ชาติพันธุ์วรรณา) ที่ทำงานในชุมชน เพราะนักวิจัยเหล่านี้ทำงานอยู่ใกล้ชิดกับชุมชนเป็นเวลานาน ได้รู้จักและคุ้นเคยกับผู้คนเสมือนเป็นสมาชิกของชุมชนนั้น ในฐานะนักวิจัย คนในชุมชนมักจะให้ความนับถือในความรู้ และในฐานะที่เป็นคนจากภายนอก คนในชุมชนอาจให้ความนับถือในความเป็นกลางของนักวิจัย ดังนั้นนักวิจัยอาจถูกขอให้ให้คำแนะนำในบางเรื่อง ซึ่งอาจจะเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพของเด็กๆ การติดต่อกับหน่วยราชการ หรือการทำความเข้าใจเอกสารหรือข่าวสารของทางราชการ เป็นต้น สิ่งตอบแทนเหล่านี้ นักวิจัยไม่ต้องลงทุนมาก แต่ได้ผลย้อนกลับในรูปของความเชื่อถือและไว้วางใจ ซึ่งเป็นประโยชน์สำหรับการเก็บข้อมูลในภาคสนาม

อย่างไรก็ตาม มีข้อพึงสังวรว่า การให้สิ่งตอบแทนเช่นนี้จะต้องไม่มีผลกระทบต่อข้อมูลที่นักวิจัยจะเก็บรวบรวม เช่น ถ้าการให้ความรู้หรือคำแนะนำเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับลักษณะข้อมูลที่นักวิจัยวางแผนว่าจะเก็บอยู่แล้ว การทำเช่นนั้นอาจเสี่ยงต่อการที่ข้อมูลที่ได้จะถูก “ปนเปื้อน” ด้วยความรู้หรือคำแนะนำที่นักวิจัยเองเป็นผู้ให้แก่คนที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง

ทางที่คืนนักวิจัยไม่ควรแสดงตนให้ประชาชนเข้าใจว่าเป็น “ผู้รู้” ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลที่ตนวางแผนว่าจะเก็บ เช่น ถ้าศึกษาเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพในชุมชน ก็ไม่ควรทำอะไรให้ประชาชนเข้าใจว่าเป็นผู้รู้ในเรื่องสุขภาพ และควรหลีกเลี่ยงการแสดงความรู้ หรือให้คำแนะนำแก่ประชาชนในเรื่องสุขภาพ แต่เรื่องนี้ก็มีมิใช่จะปฏิบัติได้ง่ายๆ เพราะบางครั้งนักวิจัยที่ทำงานในชุมชนอาจประสบกับสถานการณ์ที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เช่น ในกรณีมีคนป่วยที่ต้องการคำแนะนำและการปฏิบัติที่ถูกต้องอย่างฉุกเฉิน มิฉะนั้นอาจจะถึงแก่ชีวิต ในเหตุการณ์เช่นนั้น นักวิจัยอาจ

ไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากทำสิ่งที่ตัวเองสามารถทำได้ที่ดีที่สุด เพราะถึงอย่างไร มนุษยธรรมและชีวิตของคนย่อมมีความสำคัญกว่า “ความบริสุทธิ์ผุดผ่อง” ของข้อมูลสำหรับนักวิจัย

ระหว่างการเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้เขียน (Podhisita, 1985) สิ่งที่ผู้เขียนทำเพื่อตอบแทนชุมชนคือ การช่วยสอนภาษาอังกฤษแก่นักเรียนชั้นประถมปลายของโรงเรียนในหมู่บ้านเป็นบางครั้งคราว และช่วยแนะนำผู้สูงอายุในการดูแลสุขภาพในบางโอกาส การทำเช่นนั้นก็มีผลย้อนกลับที่ดีในการได้รับความนับถือและไว้วางใจจากชาวบ้าน ทำให้การเก็บข้อมูลได้รับความร่วมมือจากประชาชนด้วยดี

LeCompte and Schensul (1999a) กล่าวถึงประเด็นที่ละเอียดอ่อนอย่างหนึ่งในการวิจัยภาคสนาม นั่นคือ เรื่องการที่นักวิจัยมักเป็นฝ่ายได้ประโยชน์มากกว่าประชาชนผู้ถูกศึกษา (cf. Glesne and Peshkin, 1992) นับตั้งแต่การได้รับความรู้จากประชาชนกลุ่มตัวอย่าง ไปจนถึงผลงานทางวิชาการในรูปของการตีพิมพ์ ทุนการวิจัย และชื่อเสียง ในขณะที่ประชาชนผู้ถูกศึกษาไม่ได้อะไรที่เป็นรูปธรรมจากการวิจัยนั้น เลย ผลย้อนกลับที่อาจจะมียู่บ้าง ก็มักจะอยู่ในรูปของผลต่อสาธารณะ มากกว่าผลตอบแทนแก่บุคคลหรือชุมชนที่ศึกษาโดยตรง ข้อเท็จจริงนี้ควรเป็นสิ่งที่ช่วยให้แก่นักวิจัยตระหนักอยู่เสมอว่า จะต้องทำงานของตนด้วยความรับผิดชอบ ตั้งแต่การเลือกหัวข้อสำหรับทำวิจัย ไปจนถึงการดำเนินการวิจัยในชุมชน และการเสนอผลที่เป็นประโยชน์แก่ชุมชน ควรสำนึกอยู่เสมอว่า การวิจัยที่ดีคือการวิจัยที่ทั้งนักวิจัย ประชาชนผู้ถูกวิจัย และสังคมโดยรวมได้รับประโยชน์ด้วยกันทุกฝ่าย

ไม่ว่านักวิจัยจะ “ตอบแทน” บุคคลและชุมชนที่ศึกษาอย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ต้องทำคือ การจารึกคำขอบคุณประชาชนและชุมชนที่ให้ความร่วมมือในรายงานผลการศึกษา โดยปกติคำขอบคุณอย่างเป็นทางการเช่นนั้นมักทำเป็น “กิตติกรรมประกาศ” (Acknowledgement) หรือมีเจตนาเป็นส่วนหนึ่งของ “คำนำ” แล้วแต่กรณี

5. สรุป

การวิจัยทางสังคมศาสตร์ไม่ได้เป็นเพียงการวิจัยที่เกี่ยวกับคนเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวกับชุมชนและสังคมวัฒนธรรมด้วย เพราะเหตุนี้เรื่องจริยธรรมจึงเป็นประเด็น ที่นักวิจัยต้องให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเรื่องความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย การวิจัยที่ดีและยอมรับกันได้ในสากลไม่ใช่การวิจัยที่ดำเนินการถูกต้องตามหลักวิธีวิทยา หรือมีการดำเนินการอย่างเป็นทางการเป็นวิทยาศาสตร์ เพียงอย่างเดียว แต่ต้องเป็นการวิจัยที่ถูกต้องตามหลักจริยธรรมแห่งการวิจัยด้วย

หัวใจสำคัญของเรื่องจริยธรรมในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ อยู่ที่การให้ความคุ้มครองคนที่มีส่วนร่วมในการวิจัย ซึ่งโดยปกติแล้วคือประชาชนผู้ให้ข้อมูลในรูปแบบต่างๆ หลักการก็คือ ความปลอดภัยและผลประโยชน์ของประชาชนที่ถูกเลือกเป็นตัวอย่างในการวิจัยต้องมาก่อนจุดมุ่งหมายของนักวิจัย นั่นหมายความว่า ถ้านักวิจัยตกอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องเลือก ระหว่างการได้ข้อมูลตามที่วางแผนเอาไว้ กับ โอกาสที่การเก็บข้อมูลจะก่อผลกระทบทาง

ลบต่อกลุ่มตัวอย่าง เรื่องผลกระทบต่อกลุ่มตัวอย่างจะต้องได้รับความสำคัญมากกว่าเสมอ ข้อนี้มีนัยในทางปฏิบัติว่า นักวิจัยจะต้องประเมินว่า เทคนิคการเก็บข้อมูลที่วางแผนว่าจะใช้นั้น น่าจะก่อให้เกิดผลที่ไม่พึงปรารถนาแก่กลุ่มตัวอย่างอย่างไรบ้าง และไม่ใช่ประเมินเฉพาะเวลาที่วางแผนการเก็บข้อมูลเท่านั้น แต่ต้องประเมินอยู่ตลอดเวลาที่ใช้วิธีนั้นๆ ในการเก็บข้อมูลด้วย

แนวทางปฏิบัติในเรื่องนี้ เริ่มด้วยการให้ข้อมูลที่เพียงพอแก่กลุ่มตัวอย่างที่นักวิจัยขอความร่วมมือในการเก็บข้อมูล กลุ่มตัวอย่างจะต้องได้รับการบอกเล่าอย่างชัดเจนด้วยภาษาที่เขาเข้าใจได้ง่ายว่า การวิจัยที่เขาถูกขอให้เป็นผู้ให้ข้อมูลนั้นคืออะไร ในฐานะผู้ให้ข้อมูลเขาต้องทำอะไรบ้าง และการให้ข้อมูลจะมีผลกระทบในทางใดต่อเขาหรือไม่ กลุ่มตัวอย่างจะต้องได้รับข้อมูลว่า การให้ความร่วมมือหรือไม่ให้ความร่วมมือของเขาเป็นไปด้วยความสมัครใจ เขามีสิทธิ์ที่จะปฏิเสธการตอบคำถามเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือแม้แต่จะถอนตัวจากการให้ความร่วมมือก็ได้ โดยจะไม่มีผลกระทบแก่ตัวเขาในภายหลังด้วยประการใด ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การชี้แจงอย่างชัดเจนว่า ข้อมูลที่เขาให้แก่ักวิจัยจะได้รับการคุ้มครองเป็นความลับอย่างไร กระบวนการทั้งหมดนี้ในปัจจุบันนิยมทำเป็นลายลักษณ์อักษร

ในอีกด้านหนึ่ง เมื่อได้ข้อมูลมาแล้ว นักวิจัยจะต้องมีมาตรการรักษาความลับที่เหมาะสม เช่น ไม่มีการระบุชื่อบุคคลและสถานที่ในการวิเคราะห์ข้อมูล เว้นแต่จะแน่ใจจริงๆ ว่าการทำเช่นนั้นจะไม่ก่อผลเสียตามมาแก่กลุ่มตัวอย่าง รวมทั้งชุมชนและสังคมของเขา นักวิจัยจะต้องหลีกเลี่ยงการเปิดเผยข้อมูลใดๆ ก็ตาม ของกลุ่มตัวอย่าง อันอาจทำให้บุคคลที่สามสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในทางที่จะเกิดความเสียหายแก่กลุ่มตัวอย่างได้

ในปัจจุบัน เรื่องจริยธรรมเป็นประเด็นที่มีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากประชาชนทั่วไปมีความตระหนักในเรื่องสิทธิมากขึ้น ในวงการวิจัยจึงถือเป็นข้อปฏิบัติว่า โครงการวิจัยที่จะได้รับอนุมัติให้ดำเนินการ จะต้องผ่านการประเมินด้านจริยธรรมจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิก่อน

ประเด็นเรื่องจริยธรรม แม้จะไม่ใช่จุดมุ่งหมายสุดท้ายของการวิจัย แต่ก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่านั้นเลย

เชิงอรรถ

1. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 หน้า 289 และ 291
2. ในเรื่องคำนั้น ผู้เขียนหลายท่านยังใช้แตกต่างกันอยู่ ดังจะเห็นว่า นิสา ชูโต (2545, บทที่ 10) ใช้คำว่า “คุณธรรมและจรรยาบรรณ” บ้าง “จริยธรรมและคุณธรรม” บ้าง “คุณธรรมและจริยธรรม” บ้าง และบางทีก็ใช้เพียงคำว่า “จริยธรรม” หรือ “จรรยาบรรณ” คำใดคำหนึ่งเท่านั้น ส่วนบุปผา ศิริวิศรี (2541) ใช้คำว่า “จริยธรรม” ขณะที่สภาวิจัยแห่งชาติ (2541) ใช้คำว่า “จรรยาบรรณนักวิจัย” ดูเหมือนว่ายังไม่มียุติในเรื่องคำที่ใช้ในกรณีนี้ อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะใช้ “จริยธรรมของนักวิจัย” หรือ “จรรยาบรรณของนักวิจัย” ก็เป็นที่เข้าใจว่า ในด้านความมุ่งหมายนั้นไม่ได้ต่างกันเลย
3. หมายถึง Special Programme of Research, Development and Research Training in Human Reproduction หรือที่รู้จักกันในชื่อย่อ HRP
4. จนถึงปี 2551 คณะกรรมการที่ทำหน้าที่พิจารณาโครงการวิจัยในขั้นสุดท้ายของแผนกโครงการ พิเศษๆ ของ WHO นี้ คือ คณะกรรมการ Scientific and Ethical Review Group (SERG) มีหน้าที่ประเมินโครงการที่เสนอขอรับทุน ทั้งในด้านคุณค่าทางวิทยาศาสตร์และด้านจริยธรรม ถ้าไม่ผ่านมาตรฐานทั้งสองด้านนี้ โครงการที่เสนอนั้นก็จะไม่ได้รับทุนสนับสนุน
5. ยุคสว่าง หรือ the Enlightenment ในยุโรปเริ่มมาตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 17 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นยุคที่เชื่อว่าแสงสว่างแห่งปัญญาและเหตุผลช่วยทำให้มนุษย์มีความเจริญก้าวหน้า เป็นยุคซึ่งไม่เชื่อหลักคำสอนใดๆ ที่ศักดิ์สิทธิ์ถือกันมาตามศรัทธาหรือประเพณีนิยม แต่สนับสนุนให้ใช้เหตุผลโดยเสรี และให้ใช้ประสบการณ์เป็นหลักของความเชื่อ (พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ 3, 2543, น. 33)
6. เช่น ชุมชนที่ประชาชนประสบความยากจน เข้าไม่ถึงบริการด้านอาชีพ การศึกษา และสุขภาพที่ชุมชนทั่วไปควรได้รับจากรัฐ ประชาชนผู้ให้ข้อมูลในชุมชนเช่นนั้นอาจจะอยากเปิดเผยตัวเองให้ผู้เกี่ยวข้องรู้ว่าพวกเขาเป็นใคร กำลังประสบปัญหาอะไรอยู่ และควรจะได้รับการเอาใจใส่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างไร โดยเข้าใจว่าการเปิดเผยเช่นนั้นอาจจะเป็นผลดีแก่พวกเขาและชุมชนของพวกเขา